

**KRALİÇE PUDUHEPA’NIN
HİTİT DEVLETİ’NE
SİYASİ VE SOSYAL ETKİLERİ**

Güllühan ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selim PULLU

Ekim, 2018

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KRALİÇE PUDUHEPA’NIN HİTİT DEVLETİ’NE
SİYASİ VE SOSYAL ETKİLERİ

Hazırlayan
Güllühan ÖZDEMİR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Selim PULLU

AFYONKARAHİSAR 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kraliçe Puduhepa’nın Hitit Devleti’ne Siyasi ve Sosyal Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23.10.2018

Güllühan ÖZDEMİR

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Selim PULLU
Jüri Üyeleri : Dr. Öğr. Üyesi Ümit Emrah KURT
: Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer DURAN

İmza

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Güllühan ÖZDEMİR' in “Kraliçe Puduhepa’ nın Hitit Devleti’ ne Siyasi ve Sosyal Etkileri” başlıklı tezi, 23.10.2018 günü saat 15.00’ da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’ nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Celal DEMİR
MÜDÜR

ÖZET

KRALİÇE PUDUHEPA'NIN HİTİT DEVLETİ'NE SİYASİ VE SOSYAL ETKİLERİ

Güllühan ÖZDEMİR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

Ekim 2018

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Selim PULLU

MÖ 2200-2000 yılları arasında Anadolu'ya gelerek bölgede ilk siyasi birliği kuran ve devlet olmayı başaran Hititler, Anadolu'yu siyasi ve sosyal birçok alanda etkilemiştir. Kuruldukları dönemde kendileri ile eş zamanlı yaşayan devletlere göre birçok alanda farklılıklar göstermiş olan Hititler, özellikle kraliçelik kurumu konusunda ileri bir bakış açısı sergilemişlerdir.

Hititlerin İmparatorluk Çağı'nda karşımıza çıkan Kraliçe Puduhepa, kendisine verilen görev ve yetkilerin bir kral ile eşit olması konusunda öncü bir nitelik taşımaktadır. Puduhepa, III. Hattuşili'nin eşi sıfatı ile siyasi ve sosyal birçok alanda etkinliğini göstermiştir. Uluslararası alanda da bu etkinliğini devam ettiren Puduhepa'yı dünyanın ilk uluslararası antlaşması olan Kadeş Barış Anlaşmasındaki mührü ile tanımaktayız. Uluslararası diplomatik yazışmalarda sıklıkla adına rastladığımız Puduhepa, birçok kral ve kraliçe ile siyasi, adli ve dini konularda yazışmalar yapmıştır.

Hitit Devleti'ne en önemli etkisini din alanında gerçekleştiren kraliçe ülkesindeki tanrıları Hitit panteonuna taşıyarak büyük çaplı bir kült aktarımı gerçekleştirmiştir. Puduhepa, III. Hattuşili döneminde var olan gücünü kral olan oğlu IV. Tuthaliya döneminde de sürdürmeyi başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Puduhepa, III. Hattuşili, IV. Tuthaliya, Kraliçe.

ABSTRACT

QUEEN PUDUHEPA HER POLITICAL AND SOCIAL EFFECTS TO HITITE STATE

Güllühan ÖZDEMİR

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

October 2018

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Selim PULLU

Hittites; by coming to Anatolia between B.C 2200-2000 and by founding the very first political stabilization being as a state; affected Anatolia in many ways Including political, social areas. When compared to other governments as the same time zone; Hittites presented many distinctness like having a foresighted perspective towards queenship.

Queen Puduhepa who was seen in imperial era of Hittites, was a pioneer by having the same equal duties and authorizations with the King of Hittites. Puduhepa, being the wife of Hattusili III showed great impact on social and political areas. Puduhepa lasted her effect in international field, too. We can understand this effect by seeing the stamp of her in Kadesh Peace Treaty which is the first international peace treaty of the world. Puduhepa whose name is constantly mentioned in diplomatical correspondences exchanged many political, judiciary and religious letters with other queens and kings.

Queen Puduhepa whose most important effect is in religious field, carried a cult transfer on a large scale by sending Hittites Gods to Hittites Pantheon. Puduhepa whose effect lasted during her husband Hattusili III, continued to influence the state during the reign of her son, Tuthaliya IV, too.

Key Words: Hittite, Puduhepa, Hattusili III, Tuthaliya IV, Queen.

ÖNSÖZ

Tez çalışma konumun belirlenmesinde ve hazırlama süresinin her aşamasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösteren, bunun yanı sıra hayata dair konularda da yoluma ışık tutan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Selim PULLU'ya,

Tezimin her aşaması ile birebir ilgilenerek benden yardımlarını esirgemeyen bilgi ve deneyimlerini paylaşarak bana her fırsatta yol gösteren kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Mustafa GÜLER'e,

Tezimin her aşamasında yardım ve desteklerini esirgemedен yanımda olan Mehmet ÇİÇEKLİTAŞ'a

Tez konumun bir kadın çalışması olarak belirlenmesinde etkin olan ve bana güçlü kadın olmanın önemini hatırlatan başta annem Ümmühan ÖZDEMİR'e, kızkardeşlerim Suzan ÖZDEMİR'e ve Hacer YİĞİTER'e,

Teşekkürlerimi bir borç bilir ve saygılarımı sunarım.

Güllühan ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI...Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
TABLO LİSTESİ	xi
LEVHALAR LİSTESİ	xi
KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİTLER

1. HİTİTLERİN SİYASİ YAŞAMI.....	5
1.1. HİTİT DEVLETİ'NİN KURULUŞU	5
1.2. ESKİ KRALLIK DÖNEMİ.....	6
1.3. HİTİT İMPARATORLUK DEVRİ.....	8
2. HİTİTLERİN SOSYAL YAŞAMI	11
2.1. HİTİTLERDE TOPLUMSAL HAYAT.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

HİTİT DEVLETİ'NDE KRALİÇELİK

1. HİTİT DEVLETİ'NDE KRALİÇELİK KURUMU	18
1.1. PUDUHEPA ÖNCESİNDE HİTİT KRALİÇELERİ	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KRALİÇE PUDUHEPA'NIN HİTİT DEVLETİ'NE SİYASİ ETKİLERİ

1. KRAL VE KRALİÇE OLMADAN ÖNCE HATTUŞİLİ VE PUDUHEPA ..	26
1.1. EVLİLİĞİ ÖNCESİNDE PUDUHEPA'NIN YAŞAMI.....	26
1.2. PUDUHEPA İLE EVLİLİĞİ ÖNCESİ III. HATTUŞİLİ	27

1.3. III. HATTUŞİLİ VE PUDUHEPA’NIN EVLİLİĞİ	29
1.4. SİYASİ EVLİLİKLER.....	32
2. PUDUHEPA DÖNEMİNDE YAŞANAN SİYASİ OLAYLAR	35
2.1. KADEŞ BARIŞ ANLAŞMASI’NDA PUDUHEPA	35
2.2. PUDUHEPA’NIN ULUSLARARASI YAZIŞMALARI	38

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PUDUHEPA’NIN HİTİT DEVLETİ’NE SOSYAL ETKİLERİ

1. ADLİ OLAYLAR.....	42
2. PUDUHEPA’NIN DİNE ETKİSİ	44
3. PUDUHEPA’NIN SANATA ETKİSİ.....	48
SONUÇ.....	51
KAYNAKÇA	54
LEVHALAR.....	60

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
Bkz.	:	Bakınız
C	:	Cilt
CTH	:	Catalogue des Textes Hittites
Çev.	:	Çeviren
Ed.	:	Editör
Inc.	:	Incorporated
Lev.	:	Levha
Mat.	:	Matbaacılık
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	:	Milattan Önce
No	:	Numara
Öy.	:	Ön yüz
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfa Sayısı
StBoT	:	Studien zu den Boğazköy-Texten
§	:	Paragraf başını belirtir
TÜBİTAK	:	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
Vol.	:	Volume
Yay.	:	Yayıcılık

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Hitit Krallarının Akrabalık İlişkileri ve Kronolojik Olarak Hüküm Tarihleri.....	17
Tablo 2: Adları Bilinen Hitit Kraliçelerinin Kronolojik Tablosu.....	25

LEVHALAR LİSTESİ

Levha 1: Kral III. Hattuşili'ye Ait Mühür Baskısı	60
Levha 2: Kral III. Hattuşili'ye ve Kraliçe Puduhepa'ya Ait Mühür Baskısı. 61	
Levha 3: 1834'te Texier Tarafından Çizilmiş Yazılıkaya Kabartmaları.....	62
Levha 4: III. Hattuşili'nin Kızını II. Ramses'e Teslim Edişinin Sahnelendiği Abu Simbel Kabartmaları.....	63
Levha 5: Fraktin Kaya Kabartması	64
Levha 6: Yazılıkaya Kabartmaları	65
Levha 7: Yazılıkaya Kabartmalarındaki Tanrıların Karşılaşma Sahnesi	66
Levha 8: Kadeş Barış Anlaşmasının Kopyası	67
Levha 9: Puduhepa Dönemine Ait Mahkeme Tutanağı	68

KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hitit İmparatorluk Çağını konu alan çalışmalarda, döneme ait çivi yazılı belgeler, mektuplar, arkeolojik buluntular, anlaşmalar önemli kaynakları oluşturmaktadır.

İki kral döneminde kraliçelik görevi yapan Puduhepa'nın çalışmamızın konusu olması sebebiyle III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya dönemleri ayrı ayrı incelenmiştir. III. Hattuşili dönemine ait ilk başvuru kaynağı H. Otten tarafından 1981 yılında StBoT serisi ile yayınlanan Hattuşili'nin Otobiyografisinin çevrildiği kaynaktır. Kral ve kraliçe dönemine ait siyasi olayların anlatımında ise G. Beckman tarafından tercüme edilen belgeler kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kaynakların yanı sıra dini kaynak olarak Tevrat'ta yer alan Hititler ile ilgili bilgilere başvurulmuştur.

Puduhepa ile ilgili yapılan yerli kaynakların en önemlileri olan Muhibbe DARGA, Füzulan KINAL ve Ahmet ÜNAL'ın Puduhepa'yı konu alan çalışmalarına tezimizde geniş yer verilmiştir.

Çalışmamız için önemli bir diğer kaynak türü olan arkeolojik buluntularda incelenmiş ve yorumlanmıştır. Tezimizde döneme ait önemli mühür ve mühür baskılarına, anlaşma metinlerine, anıtlara (Taşçı, Fraktin, Yazılıkaya), duvar resimlerine yer verilerek birincil kaynakların kullanımına özen gösterilmiştir.

Çalışmamızdan önce yapılan bazı yüksek lisans ve doktora tezlerinde Puduhepa ile ilgili bölümlere yer verilmiştir. Fakat çalışmamız Puduhepa'nın ana konu olarak incelendiği ilk tez çalışması olup bu yönüyle de özgün bir tez özelliği göstermektedir. Puduhepa ve dönemine ait tüm yerli ve yabancı makale, kitap, tez, elektronik kaynaklar titizlikle incelenerek yorumlanmış ve tüm bu çalışmaların toplandığı bir kaynak olmuştur.

Hem Hitit tarihi hem de Dünya tarihi için önemli bir kraliçe olan Puduhepa hakkındaki bilgilerimizin diğer Hitit kraliçelerine kıyasla fazla olmasına rağmen, kraliçe hakkında yapılan çalışmaların ve belgelerin azlığı çalışmamızın dar boğazlarından olmuştur.

GİRİŞ

Tarihi geçmişi çok eskiye dayanan Anadolu’da yerleşik hayat Mezopotamya’da olduğu gibi Neolitik Çağ’da başlamıştır.¹ Anadolu’da bu döneme ait insanların yerleşik hayata geçtikleri, hayvanları evcilleştirdikleri, tarımla ilgilendikleri ve küçük yerleşimler kurulduğuna dair kalıntılar bulunmaktadır.

Neolitik Çağ’da önemli bir stratejik konuma sahip olan Anadolu’da bu dönemin yerleşik yaşam, sanat, mimari ve toplumsal düzeninin iyi bir şekilde kurgulanmış olması daha sonrasında bölgede önemli devlet ve imparatorlukların kurulmasının yolunu açmıştır². Anadolu’da kurulan devletlerin kendilerinden önce var olan kültürün altyapısından etkilendiklerini ve kurdukları devletlerin stratejik ve kültürel anlamda avantajlı bir birikimin olduğu bir coğrafyada olduğunu söyleyebiliriz.

Neolitik Çağ’da Anadolu’da yaşanan toplumsal gelişim, daha sonrasında Anadolu’nun birçok medeniyete ev sahipliği yapmasına ve Anadolu’nun çok uluslu bir bölge olmasına yol açmıştır. Ancak Anadolu’ya yerleşen uluslardan birçoğu devlet olmayı başaramamıştır. Bölgede kurulan ve imparatorluk olmayı başarabilen Anadolu tarihi ve medeniyeti açısından büyük öneme sahip olan Hitit Devleti’dir.

Tevrat’ta “Heth veya Hittim³”, Almanca’da “Hethiter”, İngilizcede “The Hittites”, İtalyanca’da “Gli Ittiti” ve Türkçe’de önceleri “Eti” günümüzde ise “Hititler” olarak bilinen bu devlet yakın tarihlerde keşfedilmiştir⁴. Hititlerin varlığına dair ilk bilgiler, 1915 yılında Boğazköy’deki Hitit Devlet Arşivi’nin Çek Bilim adamı Hronzy tarafından çözülmesi ile net bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır⁵. Bu araştırma sonucunda Hititler ve dönemlerine dair bilgiler edinmemize rağmen

¹ V. Gordon Childe, “The Urban Revolution”, *The Town Planning Review*, Vol. 21, No. 1 Apr., 1950, s. 3-17.

² Harald Hauptmann ve Mehmet Özdoğan, “Anadolu’da Neolitik Devrim”, *12.000 Yıl önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları*, Stuttgart: Theiss Verlag, s. 404-410.

³ Tekvin, XXIII,4.

⁴ Ekrem Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, 12. Basım, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, No: 67, Ankara 2000, s.15.

⁵ İlhan Akşit; *Hititler*, Türkiye’nin Tarih Hazinesi Orta Anadolu Uygarlığı, Sandoz Yayınları, No:2, İstanbul 1981, s.57.

Hititlerin Anadolu'nun yerli halkı olup olmadıkları veya Anadolu'ya nereden geldikleri ile ilgili net bilgilere ulaşılamamıştır.

Hititlerin Anadolu'ya geldikleri dönemlerde henüz yazıyı kullanmamaları nedeniyle Anadolu'ya nereden ve hangi yönden geldikleri ile ilgili pek çok varsayım bulunmaktadır⁶. MÖ 2. Bin yılda, Anadolu ve Kuzey Suriye topraklarında hüküm süren Hititlerin konuştukları dilin Hint-Avrupa kökenli olması, Anadolu'nun yerli halkı olmadıklarını, başka bir yerden göç ederek Anadolu'ya geldiklerini göstermektedir. Hititlerin, Hitit Devleti'nin kuruluşundan önce küçük gruplar halinde Anadolu'ya gelerek sonrasında devlet oldukları düşünülmektedir⁷. Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda Hititolog Albrecht Goetze, Hititlerin diğer Hint-Avrupa devletleri gibi batı yönünden boğazlar üzerinden Anadolu'ya geldiklerini savunmaktadır⁸. Füzûzan Kınal ise bu konu ile ilgili olarak Phrygia ve Galatia halklarının da aynı yolu kullanarak Anadolu'ya göç ettiklerini belirtmiştir⁹. Buna karşılık Ferdinand Somer, Hititlerin Anadolu'ya gelmeden önce Kafkaslarda yaşadıklarını ve bu görüşünü destekleyen verinin de Kafkaslarda yapmış olduğu kazılarda bulunduğu seramiklerin Hitit seramiklerinin öncülü olduğunu belirtmiştir. Alacahöyük'te bulunan seramiklerin Kafkasya'da bulunan seramikler ile benzerliği de bu görüşü destekler niteliktedir. Konu ile ilgili farklı bir görüş ise Hititlerin Balkanlar üzerinden Boğazlara oradan ise Anadolu'ya geldikleri yönündedir. Bu görüşü aynı yol güzergâhını kullanarak göç eden Phrygialılar ve Galatlar örneği ile desteklenmektedir¹⁰.

Tüm bu görüşler, günümüzde de yazılı belgeler ve arkeolojik kaynaklar ile kanıtlanmayı beklemektedir. Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda farklı görüşler olmasına rağmen tüm bu görüşler değerlendirildiğinde Hititlerin Anadolu'nun yerli halkı olmadıkları ve göç yoluyla bölgeye geldikleri söylenebilir. Yine tüm bu görüşler değerlendirildiğinde Hititlerin tam olarak hangi bölgeden

⁶ Ahmet Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi, No:7, Altan Mat., İstanbul 2002, s.16.

⁷ Ayşe Baykal-Seeher; "Hitit Dünyasına Kısa Bir Bakış", *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, Ed: F. Canpolat, 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002, s. 14-19.

⁸ Albrecht Goetze; *State and Society of Hitites*, F. Steiner, 1964, s.25-30.

⁹ Füzûzan Kınal; *Eski Anadolu Tarihi*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 82.

¹⁰ Charles Burney and David Marshall Lang; *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus*, A Phoenix Press., London 2001, s. 87-88.

geldiklerinin bilinmemesine rağmen, kuzey yönünden Anadolu'ya geldikleri tüm bu görüşlerin ortak noktasıdır.

Anadolu'ya küçük topluluklar halinde gelerek devlet kuran Hititlerin İmparatorluk çağında kraliçelik yapan “Puduhepa'nın Hitit Devleti'ne Siyasi ve Sosyal Etkileri” çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. “Puduhepa'nın Hitit Devleti'ne Siyasi ve Sosyal Etkileri” adlı bu tez çalışması dört ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Hitit Devleti'nin siyasi ve sosyal durumuna değinilmiştir. Bu bölümde, Hititlerin III. Hattuşili dönemine kadar olan süreçte elde ettikleri başarılar ve siyasi bakış açıları incelenmiştir. Tahta çıkan kralların yönetim şekilleri ele alınarak devletin dayandığı temellerin analizi yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca Hititlerin ekonomileri, hukuk anlayışları ve inanışları incelenmiştir. Böylelikle Puduhepa'nın kraliçelik yaptığı devletin ve toplumun genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Hitit Devleti'nde kraliçelik kurumunun nasıl işlediği, Hititlerin kraliçelik makamına yaklaşımı, Hitit kraliçelerinin yetkileri ve kraliçelerin görevlerine değinilmiştir. Bu bölümde, Puduhepa'nın kraliçelik yaptığı döneme kadar ülkede kraliçelik yapan ve haklarında bilgi edinebildiğimiz kraliçelerin kendi dönemlerinde sahip oldukları yetkilere ve gerçekleşen siyasi ve sosyal olaylarda üstlendikleri rollere yer verilmiştir. Böylelikle Puduhepa ile kendisinden önceki kraliçelerin toplum üzerindeki siyasi ve sosyal etkilerinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmüştür.

Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, tezin asıl amacı olan Puduhepa'nın Hitit Devlet'i üzerindeki siyasi ve sosyal etkilerine yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Puduhepa'nın henüz kraliçe olmadan önceki hayatı aktarılmış, sonrasında III. Hattuşili ile olan evliliğine yer verilmiş ve kraliçelik makamının nasıl kullandığının bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca Puduhepa'nın kraliçelik görevi sırasında dönemin komşu devletlerinin kral ve kraliçeleri ile yapmış olduğu önemli yazışmalar aktarılmış ve vesile olduğu siyasi evliliklere de değinilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise Kraliçe Puduhepa'nın Hitit Devleti'ne olan sosyal etkileri incelenmiştir. Bu bölümde, Puduhepa'nın kraliçelik döneminde Hitit toplumuna dini, hukuki ve sanatsal etkilerinin ayrıntılı bir incelemesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİTLER

1. HİTİTLERİN SİYASİ YAŞAMI

1.1. HİTİT DEVLETİ'NİN KURULUŞU

Bu çalışmanın ana figürü olan kraliçe Puduhepa'nın Hitit siyasi ve sosyal tarihinde bıraktığı izlerin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Hititlerin siyasi yaşamının ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Hititler ile ilgili bulunan pek çok yazılı ve arkeolojik kaynaktan Hititlerin siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal özellikleri hakkında birçok bilgi edinilebilmektedir.

Hititler, MÖ 2200-2000 yıllarında küçük gruplar halinde Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır. Hititler, MÖ 1700 tarihine kadar Anadolu'nun yerli halkları (Hatti, Hurri, Kaška) ile birlikte devlet oluncaya dek aynı toprakları paylaşmışlardır¹¹. Hititlerin Anadolu'da ortaya çıktıkları süreçte, bölgede ticari faaliyetler ile güç kazanan Asur Ticaret Kolonileri, kendilerine bağlı beyliklere uyguladıkları yüksek faizli borçlandırma politikası ile birçok beyliği sömürmekte ve onlara yaşam hakkı tanımamaktaydı. Hititlerin Anadolu'da ortaya çıkması, birçok beyliği topraklarına katması ve halkı Asur Ticaret Kolonilerinden kurtarması Anadolu halkının Hititlere olan bağlılığını ve güvenini artırmış ve devletin merkezi otoritesini güçlendirmiştir¹². Bu bilgiler doğrultusunda Asur Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu'da yaşayan halkların ezilmesi Hititlerin ortaya çıkışları ile birlikte halkın onları bir kurtarıcı olarak görmelerini Hititlerin de bu durumu kendi lehlerine kullanarak Anadolu'da yaşanan merkezi idare boşluğunu güçlü bir devlet idaresiyle doldurdukları sonucuna varabiliriz.

Hititlerin kendilerini siyasi olarak dayandırdıkları soy kökeni Kuşşara Hanedanlığı soyudur. Hititler ataları olarak da Hattušaş şehrini lanetlemiş olan Kral Anittaş'ı kabul etmişlerdir. Hititlerin ilk kralları hakkında ulaşabildiğimiz ilk kaynak Telepinu Fermanıdır. Telepinu Fermanında devletin kurucusu üç isimden

¹¹ Ekrem Akurgal; *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1995, s. 73.

¹² Mahfi Eğilmez; *Hitit Ekonomisi*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Popüler Dizisi: 21, İstanbul 2005, s. 5.

bahsedilmektedir. Bu isimler sırasıyla: Labarna, I. Hattuşili ve I. Murşili'dir. Labarna ismi, krallığın ilerleyen dönemlerinde yalnızca bir kral adı olarak değil aynı zamanda bir krallık unvanı olarak da kullanılmıştır¹³. Hititlerin kuruluşu ile ilgili yazılı kaynakların yeterli olmaması nedeniyle devletin tarihinin “Labarna” mı yoksa “Hattuşili” ile mi başlatılacağı konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Krallığın hangi kral ile başlatılacağı konusunda iki görüş ağır basmaktadır. Bu görüşlerden ilki, Labarna isminin Hattuşili ile aynı tarihlerde metinlerde yer almasından yola çıkılarak Labarna'nın bir hükümdarlık unvanı olduğu ve krallığın Hattuşili ile başladığı¹⁴; bir diğer görüş ise Hattuşili'nin Labarna'nın torunu olduğu ve onun sonrasında tahtın sahibi olduğu¹⁵ yönündeki görüştür. Her iki görüş de değerlendirildiğinde Labarna'nın Hititlerin devlet oldukları süreçte kral olmadığı ya da adının sadece bir krallık unvanı olduğu ve Hititlerin devlet olduktan sonra ilk krallarının I. Hattuşili olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim biz de bu çalışmada Hitit Devleti'nin siyasi tarihini kral I. Hattuşili ile başlatacağız.

1.2. ESKİ KRALLIK DÖNEMİ

Eski Krallık Dönemi'nin bilinen ilk hükümdarı yaklaşık MÖ 1565 yılında tahta çıkan I. Hattuşili'dir. I. Hattuşili, kendisini, “Büyük Kral, Tabarna, Hattuşili, Hattuşa Ülkesi Kralı ve Tavananna'nın kardeşinin oğlu” gibi birçok unvan ile nitelendirmiştir. I. Hattuşili'nin kullandığı unvanların fazla olması ailesi ve kendisi hakkında bilgilerimizi artmıştır. I. Hattuşili, Hitit Devleti'nin başına geçer geçmez ilk iş olarak Anitta'sın lanetlediği kent olan Hattuşa'yı başkent yapmış ve kendisini de “*Hattuşalı (adam)*” anlamına gelen Hattuşili adı ile nitelendirmiştir¹⁶. I. Hattuşili'nin kendisini, gücünü vurgulayan ve soy bilgilerini ayrıntılı olarak veren unvanlar ile tanıtmayı, ülkenin başkentini Hattuşa'ya taşıması, kalıcı olmak istediğini gösteren işaretler olarak nitelendirilebilir.

I. Hattuşili, tahta geçtikten sonra devletin sınırlarını Halep'e kadar genişletmeyi başarmıştır. I. Hattuşili, ölmeden önce yerine geçecek olan taht sahibini

¹³ C.W. Ceram; *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Çev: Esat N. E., 7. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008, s.85.

¹⁴ Oliver R.Gurney; *Hititler*, Çev: Pınar A., Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s.30.

¹⁵ Charles Burney; *Historical Dictionary Of Hitites*, Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras, No: 14, Scarecrow Press, Oxford 2004, s.107.

¹⁶ Birgit Brandau ve Hartmut Schickert; *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Çev: Nazife M. Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s.38-39.

de bir vasiyetname ile belirlemiştir. Fakat bu vasiyetnamede belirtilen veliahtın oğlu Huzziya değil torunu Murşili olması devletin içerisinde birtakım taht kavgalarının yaşanmasına neden olmuştur¹⁷. Tahtın adayının Murşili olarak gösterilmesi, I. Hattuşili ve çocukları arasında uzun süren olayların başlangıcı olmuştur.

I. Hattuşili oğlu Huzziya ve kızı ile olan taht mücadelesini şöyle anlatmaktadır:

“....

Oğlum! Hatti'nin yaşlıları sana söz yöneltmemelidir; hiçbir kimse, ne Kussara'dan, ne Hemmuva'dan ne de Tamalkiya'dan ya da Zalpa'dan; onun gibi halktan hiçbiri sana söz yöneltmemelidir. Oğlum Huzziya'ya bakınız Ben, kral, onu Tappassanda Kenti'ne kral yaptım. Ama oradaki adamlar onu kullandılar ve onu kötüye sürüklediler; onu bana düşman kıldılar: 'Babana başkaldır' dediler. Tappassanda sarayları günahattan arındırmadılar. Günahattan arınmayı sen yerine getirmelisin.

....

Bunun üzerine, ben kral, Huzziya'yı yerinden aldım. Hatti'nin oğulları Hattuşa'da birbirlerine düşmüşlerdi. O zaman kızımı kullandılar, ve onun erkek nesli olduğu için onu bana düşman kıldılar: 'Babanın tahtı için bir erkek çocuk yok! Oraya bir uşak oturacak. Bir uşak kral olacak' dediler. Ve böylece o, Hattuşa kentini ve sarayı benden ayırdı, ülke büyükleri ve benim kendi saray soylularım bana açıkça düşman oldular.”¹⁸

Metinden de anlaşıldığı üzere Hattuşili, oğlunun ve kızının sarayın soyluları tarafından kendisine karşı kullanıldığını ve bunun üzerine tahtta hak sahibi olduklarını belirtmiştir. Kral Hattuşili, soyluların oyununa gelen oğlu Huzziya'nın iyi bir kral olamayacağı düşüncesi ya da oğluna olan kızgınlığı ile tahtı daha yetkin olduğunu düşündüğü I. Murşili'ye devretmiştir.

I. Murşili, Hattuşili'nin kararının doğruluğunu teyit edercesine devletin başına geçer geçmez askeri seferlerine başlamıştır. I. Murşili, Halep, Mari Krallığı¹⁹ ve Babil'i topraklarına katmış ve bu ülkelere karşı elde ettiği askeri zaferlere rağmen ülkesinde yaşanan karışıklıklar nedeniyle seferlerine ara verip ülkesine dönmüştür²⁰. I. Murşili, ülkesine döndüğünde kız kardeşi Harapşili'nin kocası olan eniştesi Hantili

¹⁷ İlhan Akşit; *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Tarih Hazineleleri*, Akşit Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul 1982, s.30.

¹⁸ Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, a.g.e., s.61.

¹⁹ Mari (Tel el-Hariri, Suriye) bugün Suriye'de bulunan Abu Kemal kasabasının 11 km kuzey batısında, Fırat Nehri'nin batısında bulunan eski bir Sümer ve Amori kent devletidir.

²⁰ Akşit; *Hititler*, a.g.e., s.62.

ve ona yardım eden damadı Zidanta tarafından düzenlenen bir suikast ile öldürülmüştür. Bu olayın neticesinde Hantili, tahta kanlı bir yolu deneyerek çıkmış ve Hitit Devleti'ni uzun süren taht kavgaları ve siyasi istikrarsızlığın olduğu başarısız bir döneme sürüklemiştir²¹. Hitit tahtının I. Hantili tarafından güç kullanılarak elde edilmesi devlette yetkin olanın değil güçlü olanın ve taraftarı fazla olanın başa geçebileceği anlayışını güçlendirmiş ve devletin iç karışıklıklar ile uzun süre mücadele etmesine neden olmuştur.

Uzun süren bu kanlı dönemi Telepinu'nun tahta geçişi sonlandırmıştır. Nitekim Telepinu, bozulan devlet idaresini yeniden tesis etmiş ve ilan ettiği Telepinu Yasası ile devletin karmaşık olan veraset sistemini düzenlemiştir²². Telepinu tarafından yaklaşık MÖ 1530 yıllarında ilan edilen Telepinu Yasası, kralın haklarından ve görevlerinden bahseden anayasal bir düzenlemedir. Yayınlanan fermana veraset ile ilgili şu ibareler yer almaktadır: *“Eğer kralın varsa kraliçeden olan en büyük oğlu tahta geçsin, eğer kralın kraliçeden bir oğlu yoksa o zaman tahta ikinci kadından olan erkek çocuk tahta geçsin, eğer kralın bir oğlu yoksa o zamanda en büyük kızın kocası kral olsun”* denilmektedir²³. Kendisinden önce veraset sistemindeki belirsizliğin Hitit Devleti'ne ne denli zararlar verdiğini iyi tahlil etmiş olan Telepinu, hüküm sürdüğü dönemde bu konuda ilan ettiği kanunlar ile yaşanması muhtemel veraset sorunlarının önüne geçmeyi planladığı sonucuna varılabilir.

Telepinu'dan sonra Hitit Devleti'nde sırası ile Alluwamnas, II. Hantili, II. Zidantas, II. Huzziyas, I. Arnuwandas, II. Hattuşili, II. Tuthaliya ve II. Arnuwandas krallık yapmışlar fakat bu krallar uzun süre tahta kalamamışlardır²⁴.

1.3. HİTİT İMPARATORLUK DEVRİ

Hitit İmparatorluk Devri, II. Tuthaliya ile başlamaktadır. Tuthaliya'nın II. olarak anılması aslında tamamı ile bir yanlış anlaşılardan kaynaklanmaktadır. Araştırmacıların krallığın başında Tuthaliya adında bir kralın daha olduğuna dair

²¹ Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.77.

²² Gurney, *a.g.e.*, s.31.

²³ Kemal Balkan, “Eti Hukukunda İç Güveylik”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 3, 1948, s. 147-152.

²⁴ Akşit; *Hititler*, *a.g.e.*, s.72.

yanılgısı, Tuthaliya'nın ikinci olarak anılmasına neden olmuştur. II. Tuthaliya'nın adı daha sonrasında karışıklıklara neden olmamak için değiştirilmemiştir²⁵.

II. Tuthaliya, tıpkı halefleri gibi Hitit Devleti için stratejik öneme sahip olan Suriye'yi topraklarına katmak istemiştir. Askeri seferlerini bölgede yoğunlaştıran II. Tuthaliya, Suriye'nin kuzeyinde bulunan Kargamış, Halpa ve Kizzuwatna'yı yaptığı seferler ile kontrol altına almayı başarmıştır²⁶. II. Tuthaliya'nın yaptığı seferlerin başarı ile sonuçlanması onun iyi bir komutan olduğunu ve aynı zamanda atalarının askeri geçmişlerinden dersler aldığını düşündürmektedir.

II. Tuthaliya, hükümdarlığının başında öncelikle doğuda yer alan Halep ve Mitanni devletlerini ülkesine bağlamıştır. Ülkesinin batısında ise Arzava ve Şeha Nehri Ülkelerine seferler düzenlemiştir. II. Tuthaliya döneminde ülkenin Kuzeybatısında birçok küçük devlet "Aşšuva" adı ile merkezi bir devlet kurmak için birleşmişlerdir. Yine aynı bölgede Ahhiyava ülkesi de Hititler için bir tehdit olarak kaynaklarda geçmektedir. Ülkenin doğusunda ve batısında sağlanan askeri ve siyasi başarıya rağmen ülkenin kuzeybatısında yer alan devletler üzerinde bu başarı sağlanamamıştır²⁷. Bu bilgilere dayanarak o tarihlerde Anadolu'da merkezi tek bir idarenin olmadığını ve çok fazla küçük devletin olmasından kaynaklı olarak bu kadar devleti bir arada tutmanın da güç olduğunu söyleyebiliriz.

II. Tuthaliya'dan sonra tahta oturan Kral Šuppiluliuma, kendisinden önce Suriye'de tesis edilen Hitit egemenliğini korumak için mücadele etmiştir. Suriye'de egemenliği koruyan Šuppiluliuma, Mira-Kuvaliya, Hapalla Wiluša ve Şeha Nehri ülkelerini topraklarına katmıştır. Arzava Ülkesi ve Kizzuwatna ile de savaşmış ve Kizzuwatna'ya oğlu Telepinu'yu da kral olarak tayin etmiştir. Šuppiluliuma, kız kardeşini Azzi-Hayaša kralı Huqqana ile evlendirerek sınırlarını sadece askeri yöntemler ile değil aynı zamanda barışçıl politikalar uygulayarak da korumayı amaçlamıştır. Ülke dışında gerçekleştirdiği seferlerin yanı sıra topraklarında ortaya çıkan Kaška tehdidi ile de uzun süre mücadele etmiş ve ülkesindeki Kaška sorunu

²⁵ Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, a.g.e., s.70.

²⁶ Akurgal; *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, a.g.e., s.37.

²⁷ J.G. Macqueen; *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev: Esra D., Arkadaş Yayınevi, Ankara 1999, s.49.

sınırlarını güvence altına alan iyi bir askeri politika ile kontrol altına alabilmiştir²⁸. Şuppiluliuma'nın dış politikada ılımlı ve barışçıl politika izlemesinin nedenini, ülkenin iç işlerinin karışık olmasına bağlayabiliriz. Nitekim ulaştığı sınırları her iki tarafla mücadele halinde iken koruyabilmesinin oldukça güç olduğunu söyleyebiliriz.

Şuppiluliuma'nın ölümünün ardından tahta oğlu III. Arnuvandas geçmiştir. Fakat III. Arnuvandas kısa bir süre sonra vebadan ölünce yerine diğer oğlu II. Murşili geçmiştir²⁹.

II. Murşili de tahta geçer geçmez kuzeyde bulunan Kaşkalar ile mücadele etmiştir. Yeni kral birçok Kaşka kentini ve krallığını hezimete uğratmış, savaşlardan elde ettiği köle ve ganimetler ile ülkesine dönmüştür³⁰. II. Murşili'nin tıpkı babası Şuppiluliuma gibi Kaşkalar ile uzun süren mücadeleler etmiş olması, Kaşkaların Hitit Devleti için önemli bir tehdit olduklarını ve ülkede uzun bir süre tehdit olarak görüldüklerini düşündürmektedir.

II. Murşili, hükümdarlığı süresince birçok krallığı ve beyliği topraklarına katarak Hitit Devleti'nin sınırlarını genişletmiştir. Nitekim oğlu Muvatalli, tahtı devraldığında güçlü bir devletin idarecisi olarak yönetimi devralmıştır. Muvatalli zamanında, Arzava Krallığına bağlı beyliklerin Hitit Devleti'ne bağlılıkları tazelenmiş ve Arzava bölgesi yeni kral zamanında da ülkeye bağlı kalmıştır³¹.

Kral Muvatalli döneminin en önemli askeri ve siyasi olayı Kadeş Muharebesi'dir. Savaşın çıkış nedeni olan Suriye bölgesine hâkim olan Amurru Devleti, varlığını dönemin güçlü devletlerine vergi ödeyerek onların himayesinde sürdüren bir devlet olmuştur. Kadeş Savaşı, Hitit Devleti'nin ve Mısır'ın Kuzey Suriye'ye hâkim olmak istemesi ve bölgedeki çıkar çatışmaları nedeniyle M.Ö. 1296 tarihinde gerçekleşmiştir. Mısır kaynakları, savaşın galibinin Mısır olduğunu belirtmelerine rağmen savaşın çıkış sebebi olan Amurru Devleti'nin Hitit Devleti'ne geri verilmesi ile kazanan tarafın Mısır değil Hititler olduğunu düşündürmektedir³². Nitekim Hititler, Kadeş zaferinin ardından Kadeş'in de ötesine geçip Suriye'de

²⁸ Özlem Sir Gavaz, "Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S.1, Aralık 2008, s. 21-39.

²⁹ Ceram, *a.g.e.*, s.110.

³⁰ Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.196.

³¹ Gurney, *a.g.e.*, s.38.

³² Akşit, *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Tarih Hazinesi*, *a.g.e.*, s.35.

gücünü daha da sağlamlaştırarak Damaskos (Şam) yakınlarında bulunan Aba ve Abina bölgelerini de fethetmeyi başarmıştır³³. Suriye'nin hem Hitit Devleti hem de Mısır için bu denli önemli olmasının bahsi geçen tarihlerde stratejik bir noktada olmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Hitit ve Mısır gibi iki güçlü devletin Kadeş'te karşı karşıya gelmiş olmaları bölgedeki bazı güç dengelerini değiştirmiştir. Hitit ordularının Kadeş'te verdiği mücadeleden faydalanan Assur Devleti, Mitanni Devleti'ni hâkimiyeti altına almış ve bölgede daha fazla güçlenmiştir³⁴. Düzenlenen Mısır Seferi'nin Hitit Devleti ve tarihi açısından önemi büyük olsa da Hititlerin askeri gücünün önemli bir ağırlığının Kadeş'e verilmesi bölgedeki Hitit otoritesinin azalmasına neden olmuş olması muhtemeldir.

2. HİTİTLERİN SOSYAL YAŞAMI

2.1. HİTİTLERDE TOPLUMSAL HAYAT

Anadolu'da güçlü bir imparatorluk kuran Hititlerin siyasi ve askeri anlamda başarılı bir devlet oldukları bilinmektedir. Siyasi olarak güçlü olan devletlerin toplumsal yaşamlarındaki örgütlenmeleri ve toplumsal normları da bu başarıda önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda Hititlerin inançları, ekonomik uğraşları, günlük yaşamları ve hukuk kurallarını incelemek onları anlamamızda bize yardımcı olacaktır.

Hititlerin sosyal yaşamları ile ilgili bilgilerin birçoğunu Hititlerden günümüze kadar ulaşan yazılı eserlerden edinebilmekteyiz. Hititlerin devlet idaresinde bürokrasiye ve kayıtcılığa verdikleri önem göz ardı edilemeyecek boyutta olmuştur. Nitekim sarayda günümüzde olduğu gibi devletlerarası anlaşma ve yazışmaları yapan aynı zamanda devletin yaptıklarını da belgelendiren yazıcılar bulunmaktaydı. Bu yazıcıların başında bulunan “başyazıcılar” devlet idaresinde de söz sahibi olan kişilerdi³⁵. Bu bilgilerden hareketle Hititlerin yaptıklarını kalıcı hale getirmek istedikleri ve uluslararası alanda sadece savaşlarla değil siyaseten de önemli bir varlık gösterme çabaları olduğunu düşünebiliriz.

³³ Gurney, *a.g.e.*, s.39.

³⁴ Macqueen; *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, *a.g.e.*, s. 52.

³⁵ Alp; *Hitit Çağında Anadolu: çivi yazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*, *a.g.e.*, s.147.

Hititlerin toplumsal yaşamına bakıldığında toplumda özgür halk, din görevlileri, köleler ve esirlerden oluşan sınıfların yer aldığı görülmektedir. Bu toplumsal sınıflardan din görevlileri ve özgür kişilerin yasal hakları aynı olmakla birlikte kölelerin haklarında toplumun özgür bireylerinin haklarına göre bazı yasal farklılıklar bulunmaktadır. Buna karşın toplumda sınıfsal geçişlerin mümkün olduğu toplumsal sistemde köleler bedelini ödemek şartıyla özgür olabilmekteydiler. Toplumsal sınıflar arasında özgür halk ve kölelerin yanı sıra Nam-Ra adı verilen esirler de yer almaktaydı. Nam-Ra'ların toplumun diğer kesimleri gibi belirli hakları mevcutken bazı hallerde bir eşya gibi alınıp satıldıkları da olmaktaydı³⁶. Bu bilgilere dayanarak Hitit Devleti'nde sınıf ayrımının olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu sınıflar arasında geçişlerin katı olmadığını ve sınıflar arasındaki hakların çok büyük farklar ile tezahür etmediğini de söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynaklar bize Hitit Devleti'nin en önemli ekonomik dayanağının tarım olduğunu göstermektedir. Hitit halkı köylerde kendilerine ait alanlarda tarım ve hayvancılık yapmıştır. Köy arazilerinin büyük kısmı halkın müşterek kullanımına açık olmuştur. Fakat bazı köylülere köy için çalışmaları karşılığında toprak kiralandığına da rastlanılmıştır³⁷. Arazilerde yetiştirilen ürünlerin birçoğu tahıl ve üzümünden oluşmaktaydı. Hitit toprakları sadece tarım bakımından değil, maden yatakları konusunda da cömert olmuştur. Bölgede altın, bakır ve gümüş gibi değerli madenler fazlaca bulunmaktaydı³⁸. Hititlerin yaşadıkları coğrafyanın ikliminden dolayı yetiştirilen tarım ürünlerinin verimi konusunda özellikle bazı dönemlerde ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu durumu Hititlerin Mısır ve Mezopotamya'nın bazı devletlerinden tahıl talebinde bulunduğunu gösteren belgelerden anlayabilmekteyiz. Ayrıca belgelerde geçen kuraklık nedeni ile yapıldığı düşünülen bir çeşit yağmur duasının varlığı da ülkede kuraklığın olduğunu göstermektedir³⁹. Bu durum Hititlerde dinin yaşamın her alanına etki ettiğini gösteren örneklerden bir tanesidir.

³⁶ Afet İnan; *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, 4. Baskı, Atatürk Kitapları Dizisi: 3, MEB Basım Evi, İstanbul 1982, s.14.

³⁷ Macqueen; *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, a.g.e., s.82.

³⁸ Akşit; *Hititler*, a.g.e., s.91.

³⁹ Hayri Ertem, "Hattiler ve Hititler Dönemi'nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolusuna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar-1", *Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri Dergisi*, C. 6, S. 2., 2003, s. 39-72.

Günümüzde kuraklığın yaşandığı zamanlarda Anadolu halkı halen yağmur duasına çıkarak bu dini ritüeli devam ettirmektedir.

Hititler üretilen ürünlerin tarladan çıktıktan sonraki sürecinde üreticinin ve tüketicinin mağduriyetini önleme yolunda kanunlar çıkarmışlardır. Ülkede yapılan ticarete ürünlerin satış fiyatları devlet kontrolünde olup taban fiyat uygulaması yapılmaktaydı⁴⁰. Hitit Devleti bu uygulama ile ticari alanda toplumda oluşabilecek ekonomik sorunların ve haksız rekabetin önüne geçmeyi amaçlamıştır.

Hititleri dünya tarihinde önemli bir konuma getiren konulardan birisi de Hititlerin sahip oldukları hukuk kuralları ve normlarıdır. Hitit hukuk hiyerarşisinin başında kral gelmektedir. Ülkede kralın yargılama yaptığı bir mahkeme bulunmaktaydı. Kralın mahkemesinde idam cezaları ve ağır suç gerektiren davaların yargılamaları yapılmıştır. Kralın mahkemesinin dışında bir de krallığa bağlı yerlerde yaşlılar mahkemesi yargılama yapmaktaydı. Yaşlılar mahkemesinin, ölüm cezası gerektiren davalara bakma yetkisi bulunmamakla birlikte yaşlılar mahkemesi daha çok toplumu ilgilendiren ağır suç teşkil etmeyen davaların yargılamasını yapmıştır⁴¹. Ülkede bu iki mahkemenin dışında bir de yüksek mahkeme bulunmaktaydı. Bu mahkemede soyluların ve yüksek kademeli memurların davalarına bakılmaktaydı. Bu mahkemelerde günümüzde olduğu gibi suç teşkil eden olay ile ilgili ifadelerin alındığı, ifadeye yönelik yemin ettirildiği ve mahkemede kayıtların tutulduğu bilinmektedir⁴². Hititlerde mahkemelerin çeşitlilik göstermesi ve bir kişiye bağlanmaması Hitit Devleti'nin adalet konusuna gösterdikleri önem ile ilgili olmalıdır. Bu mahkemelerin içerisinde özellikle temyiz mahkemesi görevini yapan yüksek mahkemenin varlığı da dönemin şartları düşünüldüğünde Hititlerin devrine göre hukuken ileri bir devlet olduklarını söyleyebiliriz.

Hitit kanunlarında ölüm cezası sıklıkla rastlanan bir durum olmayıp ölüm cezası ancak önemli durumlarda verilmekteydi. Bu önemli durumların başında ise kralın verdiği hükme karşı çıkmak gelmiştir. Fakat kral isterse bu suçu affedebilmektedir⁴³. Kralın verdiği hükümlere karşı gelmenin ölüm cezası gibi bir

⁴⁰ Eğilmez, *a.g.e.*, s.19.

⁴¹ Ahmet Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlığı Dizisi: 12, İstanbul 2005, s.116.

⁴² Kınal; *Eski Anadolu Tarihi*, *a.g.e.*, s.159.

⁴³ Erdal Doğan; *Hitit Hukuku Belleklerdeki Kayıp*, 2. Baskı, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2008, s.150.

müeyyidesinin olması kralın otoritesini halk üzerinde tesis edebilmek adına yapılmış bir uygulama olmalıdır.

Anadolu ve Akdeniz kültürlerinde bulunan anaerkil aile yapısının aksine Hititler ataerkil bir aile yapısına sahip olmuştur. Hitit kanunlarında geçen kocasına sadakatsizlik yapan kadının ve aldattığı erkeğin öldürölme hakkının kocaya verilmesi, babanın çocuklarının sahibi, çocuklarını satma hakkının olması ve çocuklarını bazı durumlarda tazminat olarak verilebilmesi Hitit aile hukukunda ataerkil yapıyı destekleyen kanun maddeleridir⁴⁴. Hititlerin toplumsal yaşamlarında ailenin birliğı konusuna önem vermeleri aile hukuku alanında yapılan kanunların daha sert olmasında etkin olmuş olmalıdır.

Hitit medeni hukukuna baktığımızda özellikle enest ilişkiler üzerine koruyucu kanunların olduğı görölmektedir. Sıhri hısımlık bağı olan akrabalar arasındaki evlilik ve cinsellik ilişkileri bireylerin eşleri yaşıyorsa yasaklanmış fakat eğer eşler hayatta değılse herhangi bir cezai müeyyide uygulanmamıştır. Hititlerde evlilik bağı olmadan aynı kadın ile aynı aileden (baba-oğul-kardeş) erkeklerin birlikte olması toplumda suç olarak kabul edilmemektedir⁴⁵.

Hititlerde kişilerin evlilik akdine giden süreçleri ile ilgili hakları kanunlarla netleştirilmiştir. Hititlerde evlilik müessesine ilk adım nişan ile başlamakta ve nişanda damat, kız tarafına çeyiz (ayni ya da nakdi) getirmekteydi. Bu çeyiz taraflardan herhangi birinin evlilikten vazgeçmesi durumunda vazgeçenin erkek olması durumunda çeyiz kız tarafında kalmaktaydı; eğer vazgeçen taraf kadın ise alınan çeyiz erkek tarafına iade edilmekteydi⁴⁶. Toplumun aile gibi önemli bir kurumunun evlilik öncesi aşamasının bile devlet tarafından kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın tarafların haklarının yasalar ile korunması özellikle yaşanan dönem için kayda değer bir hukuki gelişim örneğidir.

Hititlerde özgür bireylerin yanı sıra köle sınıfı da toplumun bir parçası olarak kabul edilmekteydi. Hititlerde köle bir şahsa efendisi dışında bir kişinin zarar vermesi durumunda zarar veren taraf kölenin sahibine tazminat ödemekteydi. Fakat

⁴⁴ Sedat Alp, "Hitit Kanunları Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 5., 1947, s. 465-482.

⁴⁵ Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.147.

⁴⁶ Kınal; *Eski Anadolu Tarihi*, *a.g.e.*, s.151.

ödenen bu tazminat, özgür bir bireye zarar verilmesi durumunda ödenecek olan tazminatın yarısı tutarındaydı. Kölelerin özgür bireylere karşı işledikleri suçların karşılığında aldıkları cezalar da bulunmaktaydı. Bu cezalar özgür bireylerin suç işlediklerinde aldıkları cezanın yarısı tutarındaydı. Bazı durumlarda kölelerin işledikleri suçlardan sahipleri de ceza alabilmekteydi. Hitit toplumunda var olan medeni hukuka göre kölelerin hür kadınlar ile evlenmeleri yasaldı ve bu evlenmeler toplumda sıklıkla görülen bir durumdu⁴⁷. Köle sınıfının olduğu toplumlar ile kıyaslandığında Hititlerin kölelere de hukuksal haklar tanınması ve özellikle kölelerin hür kişiler ile evlenilmesine müsaade edilmesi toplumda köle sınıfına katı yaklaşmadığını göstermektedir.

Birçok ulusun birlikte yaşadığı Hitit toprakları sadece toplumsal olarak değil dini anlamda da çeşitliliği fazla olan bir devlet özelliği göstermekteydi. Hitit Devletinde yaşayan her toplumun kendilerine ait tanrıların olması, Hitit ülkesinin “Bin Tanrı İli” olarak adlandırılmasında etkili olmuştur. Bu politeist inanç sistemi Hititlerin tüm toplumlara inanç konusunda toleranslı davranmasını zorunlu kılmış ve bu sayede devletin içinde yaşayan farklı toplumların devlete olan bağlılığını artırmıştır⁴⁸. Hitit Devleti’nin kendi topraklarında yaşayan toplumlara inanç konusunda hoşgörülü olması, ülkede yaşayan toplumlarının kaynaşmasında, bu toplumların devlete olan bağlılığının ve aynı zamanda ülkede kültürel çeşitliliğin artmasında etkili olmuştur.

Hititlerde inanç çeşitliliğinin fazla olması beraberinde yapılan ibadetlerin de çeşitlilik göstermesinin yolunu açmıştır. Bu ibadetlerden en önemlileri bayramlar ve kurban sunma ibadetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinlerde Hititlerde kutlanan iki önemli bayramın ismine rastlanılmaktadır. Bu bayramlar, PURİLLİYAŞ ve AN.TAH. ŞUMŞAR bayramlarıdır⁴⁹. Bu iki bayramın dışında ilkbahar ve yaz zamanlarında kutlandığı bilinen iki bayram daha vardır. Bu iki bayram da Lihzina şehrinin Fırtına Tanrısı için kutlanmaktadır. İlkbaharda kutlanan bu bayramlar Ezen

⁴⁷ Gurney, *a.g.e.*, s.66.

⁴⁸ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, *a.g.e.*, s.119-120.

⁴⁹ Kınal; *Eski Anadolu Tarihi*, *a.g.e.*, s.219.

Tethesnas (gök gürültüsü bayramı) ve Ezen Buru (hasat bayramı) olarak adlandırılmaktadır⁵⁰.

Hitit çivi yazılı belgelerinde karşımıza çıkan Hititlerin inançlarının getirdiği bazı ritüeller ve bu ritüellerin uygulanış biçimlerinin dikkat çekici olduğu düşünülmektedir. Bu ritüellerden en önemlilerinden biri de “büyü” törenleri olarak yapılan ritüel türüdür. Belgelerden Hititlerin büyü inanışları ve yöntemleri hakkında bilgiler edinebilmekteyiz⁵¹.

Hititlerin hastalıklarını dini nedenlere bağlamaları, inançlarının sosyal yaşamlarına ne kadar nüfuz ettiğinin göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Hititler, tanrılarını kızdırdıklarında ya da tanrılara olan görevlerini aksattıklarında tanrılar tarafından hastalık ve büyük felaketler ile cezalandırıldıklarına inanıyorlardı⁵².

Genel olarak değerlendirdiğimizde Hititlerin toplumsal hayatlarının günümüz modern toplumlarından çok da farklı bir görünümde olmadığını söyleyebiliriz. Hititlerde toplumsal hukuk kurallarının kapsayıcı olduğu, hukuksal alanda tarafsız ve eşitlik temelleri üzerine kurulu bir özellik gösterdiği söylenebilir. Hititlerin inanç konusunda hoşgörülü bir politika izlemesi ülkede kültürel ve dini anlamda çeşitliliği artırırken, aynı zamanda imparatorluk içerisinde devletin siyasi gücünü ve otoritesini sağlamlaştırmıştır.

⁵⁰ Burhan Balcıoğlu, “Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde Geçen “MU-ti meiani-”Hakkında Bazı İzlenimler”, *Belleten*, C. XLIX, S.193, Nisan 1985, s. 41-52.

⁵¹ Remzi Yağcı; “Hitit Arkeolojisinde Kizzuwatna’nın Rolü”, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 02-08 Eylül, Çorum 2002, s.747-755.

⁵² Mehmet Ali Dinçol, “Ashella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış”, *Belleten*, C. XLIX, S.193, Nisan 1985, s. 1-40.

Tablo 1: Hitit Krallarının Akrabalık İlişkileri ve Kronolojik Olarak Hüküm Tarihleri

KRAL	AKRABALIK/ İLİŞKİ	ORTA KRONOLOJİ
Pithana		MÖ 18. yy.
Anittaş	Pithana'nın Oğlu	MÖ 18. yy. (en fazla)
Labarna	Bilinen ilk Hitit Kralı	MÖ 1680-1650
Hattuşili I	Labarna'nın evlatlık oğlu/katili	MÖ 1650-1620
Murşili I	Hattuşili'nin büyük oğlu/ evlatlığı	MÖ 1620-1590
Hantili	Murşili I'nın katili ve kayınbirader	MÖ 1590-1560
Zidanta I	Hantili'nin damadı	MÖ 1560-1550
Ammuna	Hantili'nin oğlu	MÖ 1550-1530
Huzziya I	Ammuna?'nın oğlu	MÖ 1530-1525
Telepinu	Zidanta I'nın oğlu?/ Ammuna'nın kayınbiraderi	MÖ 1525-1500
Tahurwaili	?	
Alluwamna	Huzziya I'nın damadı	
Hantili II	Alluwamna'nın oğlu	MÖ 1500-1450
Zidanta II	?	
Huzziya II	?	
Muwatalli I	?	
Tuthaliya II	Huzziya II?'nin oğlu	MÖ 1450-1420
Arnuwanda I	Tuthaliya II'nin damadı	MÖ 1420-1400
Tuthaliya III	Arnuwanda I'nın oğlu	MÖ 1400-1380
Tuthaliya	Tuthaliya III'nın oğlu	MÖ 1380?
Hattuşili	?	
Šuppiluliuma I	Tuthaliya III ve Hattuşili II'nin oğlu	MÖ 1380-1340
Arnuwanda II	Šuppiluliuma I'nin oğlu	MÖ 1340-1339
Murşili II	Šuppiluliuma I'nin oğlu	MÖ 1339-1306
Muwatalli II	Murşili II'nin oğlu	MÖ 1306-1282
Murşili III	Muwatalli II'nin oğlu	MÖ 1282-1275
Hattuşili III	Murşili II'nin oğlu	MÖ 1275-1250
Tuthaliya IV	Hattuşili III'nin oğlu	MÖ 1250-1220
Karunta	Muwatalli'nin oğlu/Tuthaliya IV'nin kuzeni	MÖ?
Arnuwanda III	Tuthaliya IV	MÖ 1220-1215
Šuppiluliuma II	Tuthaliya IV	MÖ 1215-1200

İKİNCİ BÖLÜM

HİTİT DEVLETİ'NDE KRALİÇELİK

1. HİTİT DEVLETİ'NDE KRALİÇELİK KURUMU

Kraliçe Puduhepa'dan önce Hititlerde kraliçelik kurumu ve egemen olan Tavanannalar (Kraliçe) hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan Puduhepa'nın Hitit Devleti üzerindeki etkisini anlayabilmemizin çok güç olduğunu düşünmekteyiz. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında Hitit Devleti'nde kraliçelik kurumunu ve Puduhepa'dan önce egemen olmuş kraliçelerin devlet üzerindeki siyasi ya da sosyal etkilerini incelemeye çalışacağız.

Hititlerde “Kraliçe” unvanı öncelikle kralın yasal eşi sıfatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hitit krallarının yasal eşi olan egemen kraliçenin dışında bir de sarayda haremi bulunmaktaydı. Egemen kraliçe “SAL.LUGAL.GAL” sıfatı ile anılırken, kraliçeden sonra özgür bir kadın olan kralın diğer eşi ise “E-SER-TU” adı ile anılmaktaydı. Kraliçenin krala bir varis verememesi halinde ikinci eş olan E-SER-TU'nun büyük olan erkek çocuğu tahtta hak sahibi olmaktaydı⁵³. Dolayısıyla E-SER-TU'nun Hitit haremde Osmanlı'da olduğu gibi bir “Valide Sultan” ile örtüşecek bir makam olarak kabul edilebilir.

Hitit Devletinde egemen kraliçeler “tavananna” unvanı ile anılmaktaydı. Tavananna terimi Hattuşili döneminde bir unvan olarak değil yalnızca bir isim olarak kullanılmıştır. Tavananna kelimesinin bir unvan değil isim olarak kullanılmasına Hitit tarihinde ilk kez kraliyet ailesi mensubu olan Hattuşili'nin teyzesinde rastlanılmaktadır. Tavananna'dan sonra kraliyetteki bazı kadınlar da bu sıfatı bir isim olarak kullanmışlardır. Krallığın erken dönemlerinde isim olarak kullanılan Tavananna daha sonraları kralın yasal eşi olan egemen kraliçeler tarafından bir isim değil yalnızca bir unvan olarak kullanılmaya başlanmıştır⁵⁴.

Hititlerde “tavananna” yalnızca kralın hüküm süresi ile bağlantılı bir görev olarak nitelendirilmemiştir. Egemen kraliçe, kral ölse dahi unvanını yeni kral

⁵³ Muhibbe Darga; *Eski Anadoluda Kadın*, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2033 İstanbul 1984, s.29.

⁵⁴ Trevor R. Bryce; *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press Inc., New York 2005, s.92.

zamanında da sürdürmeye devam edebilmektedir. Yeni kralın eşi ancak egemen kraliçe öldüğünde “Tavananna” unvanına sahip olabilmektedir. Yeni kralın eşi olan kraliçe, egemen kraliçe yaşadığı sürece "Şakuwaššar" unvanı ile anılmaktaydı⁵⁵. Tavananna, kral olan kocası öldüğünde yetkilerini yeni kral döneminde de eskiden olduğu gibi devam ettirebilmektedir. Kraliçe, yeni kral döneminde yine tüm görevlerini yerine getirebiliyor ve aynı zamanda yönetimde etkinliğini de devam ettirebiliyordu. Kraliçenin unvanını yeni kral döneminde de koruyabilmesi kraliçenin dini yetkileri ile ilgili bir durumdu⁵⁶. Çünkü Hititlerde tavanannaların da tıpkı krallar gibi öldükten sonra kutsal olduklarına inanılıyordu⁵⁷. Bu bilgilere dayanarak tavanannalık unvanının sadece kralın eşi olarak yürütülen bir görev olmadığını, tavanannalığın aynı zamanda dini bir görev olduğunu söyleyebiliriz. Hitit kraliçelerinin ve krallarının egemenliklerini dini temellere dayandırarak yönetimdeki hâkimiyetlerini daha güçlü bir hale getirdikleri söyleyebiliriz.

Ülkede kraldan sonra en yetkili kişi olan kraliçeler saygın ailelerden seçilmekteydi. Hititlerde ülke dışındaki ailelerden kraliçe seçimi yapılması nadir rastlanan bir durumdu. Kraliçelerin en mühim görevi kraldan sonra tahtı devralacak olan varislerin ve sarayda bulunan çocukların iyi yetiştirilmesi ve sarayın nizamının gerektiği gibi devam etmesini sağlayabilmektir. Tavanannanın bu görevlerinin yanında önemli dini görevleri de bulunmaktaydı. Hititler, tavanannanın tanrı tarafından başrahibe olarak görevlendirildiğine inanmaktaydı. Tanrı tarafından görevlendirilen kraliçenin dini olarak yapması gereken sorumluluklarının başında ise kült törenleri ve dini bayramları yönetmek ayrıca tapınak görevlilerini denetlemek gibi görevler gelmekteydi⁵⁸.

Kraliçelerin tahta geçecek olan yeni kralın belirlenmesindeki rolleri kraliçelerin siyasi olarak güçlerinin sınırının çizilmesinde dikkate alınması gereken önemli noktalardan biri olduğu düşünülmektedir. Hitit Devlet’inde tavanannalık önemli bir görev olarak kabul edilmekle birlikte bu unvanının önemi sadece kraliçenin görevlerinden ibaret olmayıp bunun yanında tavanannaya bazı üstünlükler

⁵⁵ Akurgal; *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, a.g.e., s.28.

⁵⁶ J.G. Macqueen; *The Hittites and their contemporaries in Asia Minor*, Thames and Hudson, New York 1986, s.76.

⁵⁷ Billie Jean Collins; *The Hittites And Their World*, Society and Biblical Literature, No: 7, Atlanta 2007, s.40-41.

⁵⁸ Collins, a.g.e., s.99.

de sağlamaktaydı. Bu duruma en güzel örnek ise Hitit kanunları gereği kralın yasal eşinden olmayan bir erkek çocuğunun yasal olarak tahtın sahibi olamayacağıdır. Nitekim kral III. Hattuşili'nin taht mücadelesine girdiği yeğeni Urhi Teşup'un annesinin bir harem kadını olduğunu ve bu yüzden Urhi Teşup'un tahta geçemeyeceğini söylemesi Hititlerde kraliçelerin Hitit taht adayının belirlenmesindeki etkinliğini göstermektedir⁵⁹. Bu durumdan anlaşıldığı üzere Hititlerde tahtın sahibi olabilmek için sadece kralın oğlu olmak değil aynı zamanda bir kraliçenin oğlu olabilmek de gerekiyordu.

Hitit kraliçelerinin krallar ile dini ve sosyal alandaki eşitliği siyasi alanda da kendini göstermektedir. Tıpkı krallar gibi mühre sahip olmaları ve bu mühürler ile anlaşmalar ve yazışmalar yapmaları, Hitit ordusunun krala olduğu gibi kraliçelere de sadakat yemini etmeleri, kralın ülkede olmadığı zamanlarda tahta vekâlet etmeleri kraliçelerin kralın yetkilerini paylaştığının kanıtı olarak gösterilebilir⁶⁰.

Hitit kraliçeleri, dini törenlerde ve bayramlarda krallar ile birlikte ya da kral olmağı zamanlarda müstakilen bu törenleri yönetebilmekteydiler. Hititler için önemli olan AN.TAH.SUM (çiğdem-crocus) bitkisi bayramında kral ve kraliçenin görevlerini Muhibbe Darga şöyle anlatmaktadır:

“38 gün süren AN.TAH.SUM bitkisi bayramının sekizinci günü ‘Arinna şehrine gelinir, kral bu şehirde geceyi geçirirken, Kraliçe yoluna devam eder, başkent Hattuşa’ya döner ve kendi sarayına (E.SAL.LUGAL) gider, Dokuzuncu gün kraliçe, Hattuşa’da kendi sarayında AN.TAH.SUM bitkisini alır ve kendi sarayında büyük toplantı-salli asessar’ı düzenler’ bu bayramın 16,17,22,23,24,29,30,34,35. Günlerindeki törenlerde ise kraliçe hep kralın yanında bulunarak baş rahip çifti olarak ayinleri yönetirler.18. günde kült töreni farklıdır’ Kral, fırtına tanrısı pihasassis’i saf tapınakta (E parkuwajas) tespit eder, kraliçe ise müstakilen Arinna şehrinin Güneş tanrıçasını halentu-evinde tesit etmektedir.”⁶¹

Metinde anlatıldığı gibi kral ve kraliçe ülkede önemli olan bayramlarda birlikte hareket etmekte ve dini görevleri paylaşmaktadırlar.

1.1. PUDUHEPA ÖNCESİNDE HİTİT KRALİÇELERİ

Hitit devletinde kraliçelerin varlıkları ile ilgili ilk bilgilere kurban listeleri ve kral listeleri sayesinde ulaşılabilmektedir. Fakat bu listeler onların hakkında merak

⁵⁹ Turgut Yiğit, “Hitit Krallığı’nda Veliahdın Belirlenmesi Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34, 2003, s.141-147.

⁶⁰ Erdal Doğan, a.g.e., s.134-135.

⁶¹ Muhibbe Darga, “Hititlerin Kült Törenlerinde Kadınların Yeri ve Görevleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4- 5, İstanbul 1974, s.232.

ettiklerimiz konusunda yeterince aydınlatıcı değildir. Bazı kraliçelerin yalnızca isimlerini bilirken kimileri hakkında daha ayrıntılı bilgilere sahip olabilmekteyiz.

Listelerde kuruluş döneminde ilk karşımıza çıkan isim Hitit devletinin kurucusu olan I. Hattuşili'nin eşi kraliçe Kadduşi'dir⁶². Fakat Kadduşi'den daha fazla adı geçen ve kralın resmi eşi olmayan "Haštayar" ismi de metinlerde fazlaca zikredilmektedir. I. Hattuşili, Haštayar'ı <<Yılan gelecek ve Hattuşayı sokacak>> diyerek Haštayar'ı bir yılan olarak nitelendirmektedir. Kral Hattuşili'nin Haštayar'a bu benzetmeyi yapmasına neden olan olaysa Haštayar'ın oğlu Huzzia'nın tahta en yakın kral adayı olmasına rağmen Hattuşili'nin Huzzia yerine torunu I. Murşili'yi tahtın yeni sahibi olarak ilan etmesidir⁶³. Aslında bu durum bizlere krallığın kuruluşunda dahi kral eşlerinin siyasi olaylara müdahale ettiğini ve devlet işlerinde söz sahibi olmak gibi bir gayelerinin olduğunu da düşündürmektedir.

Haštayar ile başlayan kraliçelerin siyasete müdahalesi I.Hantili'nin karısı Kraliçe Harapşili'nin devletin idaresine dolaylı da olsa müdahalesi ile devam etmiştir. Harapşili kocası Hantili ile birlikte tahta olan kardeşi Murşili'nin cinayetinde etkili olmuş ve bu suçunun ilahi olarak cezasını oğulları ile Hurriler tarafından öldürülerek görmüştür⁶⁴. Anlaşıldığı kadarıyla Murşili Hitit kralları arasında kadınlar ile en çok mücadele eden krallardan biri olmuştur. Murşili üvey annesi Haštayar ile başlayan taht mücadelesini kazanmış fakat ona en yakın kadın olan kardeşi Harapşili'nin taht oyununda kaybeden taraf olmuştur. Prenses Harapşili'nin, kardeşi Murşili'nin siyasi suikastinde etkili olarak krallığın kaderinin tayininde büyük rol oynadığı düşünülmektedir.

Hitit siyasi tarihinde önemli rol oynamış kraliçelerden birisi de soylu bir kana sahip olmayan Telepinu ile evlenerek ona meşru kral olma yolunu açan prenses İştapariaş'tır. Bu evlilik ile tahta geçen damat Telepinu ülkenin içinde bulunduğu kargaşa dönemine son vermiş ve yayınladığı bir ferman ile ülkedeki tahta geçme düzenini sağlamıştır⁶⁵.

⁶² Darga; *Eski Anadolu'da Kadın*, a.g.e., s.25.

⁶³ Füzüzan Kınal, "Eski Anadolu'da Kadının Mevkii", *Belleten*, C. XX., S.79, Temmuz 1956, s. 355-378.

⁶⁴ Collins, a.g.e., s.100.

⁶⁵ Turgut Yiğit, "Hitit Krallığı'nda Veliahdın Belirlenmesi Üzerine", a.g.m., s. 141-147.

Tıpkı Telepinu gibi II. Tuthaliya da krallığını meşrulaştırabilmek için saraylı bir prenses olan Nikalmati ile evlenmiştir⁶⁶. II. Tuthaliya ve Nikalmati çifti döneminde dikkat çekici bir gelişme daha yaşanmış ve Hitit dininde ilk defa Hurri etkisi hissedilmeye başlanmıştır⁶⁷. Hitit dininde krallığın ilerleyen yıllarında yaşanan Hurri yozlaşmasının ilk adımlarının bu kraliyet çifti döneminde başladığı düşünülmektedir. Hitit Devleti'nde bu tarihlerden itibaren giderek artan bir ivme ile Hurri kültürü etkisini artırmıştır.

Hitit Krallığı için büyük önem taşıyan kral ve kraliçelerinden birisi de I. Arnuvanda ve kraliçe Ašmunikal'dir. Ašmunikal metinlerde kraliçe "Nikalmati" nin kızı olarak geçerken kocası Kral I. Arnuvanda da selefi Tuthaliya'nın oğlu olarak geçmektedir. Bu durum bizlere bazı ihtimalleri düşündürmektedir. Otten' bu ihtimalleri şöyle sıralamıştır: İlk ihtimal I. Arnuvanda'nın, II. Tuthaliya'nın haremdeki bir kadından olan oğlu olması; ikinci ihtimal II. Tuthaliya'nın I. Arnuvanda'yı eşi Nikalmati ile birlikte evlatlık aldıkları; üçüncü ihtimal ise I. Arnuvanda'nın ve karısı kraliçe Ašmunikal'in II. Tuthaliya ve Ašmunikal'in ortak çocukları olduğu yönündedir. Bu ihtimaller değerlendirildiğinde kardeşler arası evliliğin Hitit hukukunda ağır müeyyidesi olan bir suç olduğu bilindiğinden I. Arnuvanda'nın evlatlık olduğu ihtimali daha makul gözükmektedir. Ašmunikal annesi Nikalmati'nin ölmesi ve veliaht olan I. Arnuvanda'nın ve babasının evli olmaması sebebiyle hem babası II. Tuthaliya hem de daha sonra kocası olan I. Arnuvanda döneminde tavanannalık görevini yürütmüştür. Kraliçe Ašmunikal ile ilgili dikkat çekici bir diğer ayrıntı da tabletlerde Puduhepa'dan sonra hakkında bilgi edinebildiğimiz ve adı en çok anılan kraliçelerden biri olmasıdır⁶⁸. Ašmunikal, krallar için yapılan anıt mezarların bekçileri için yasal birtakım düzenlemeler getirmiş ve bununla ilgili bir belge tanzim ettirmiştir⁶⁹. Ašmunikal tıpkı kraliçe İştapariaş ve annesi kraliçe Nikalmati gibi saraylı bir prensesken kraliçeliğe yükselmiştir. Bu kraliçelerin saraylı bir prenses olmaları ve sonrasında krallığa kraliçelik görevi ile devam etmeleri saray adabını ve devlet kurallarını erken yaşta öğrenmelerinden dolayı güçlü kraliçe olmalarında etkin olduğu söylenebilir.

⁶⁶ Akurgal; *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, a.g.e., s.37.

⁶⁷ Macqueen; *The Hittites and their contemporaries in Asia Minor*, a.g.e., s.111.

⁶⁸ Akurgal; *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, a.g.e., s.37-39.

⁶⁹ Darga; *Eski Anadolu'da Kadın*, a.g.e., s.26.

Kral Šuppiluliuma döneminde isimleri geçen üç kraliçe vardır. Bu kraliçeler: Daduhepa, Henti ve Tavananna'dır. İsmi geçen kraliçelerden Daduhepa'nın Šuppiluliuma'nın ilk eşi, Henti'nin ise ikinci eşi olduğu düşünülmektedir. Fakat Muršili'nin eşine büyü yaparak öldüren tavanannanın (Muršili'nin üvey annesi) Daduhepa olabileceği de varsayılmaktadır. Bu durumda ise Henti Muršili'nin ilk eşi olmaktadır⁷⁰. Adı geçen ikinci kraliçe Henti ise siyasi bir olayla karşımıza çıkmaktadır. Kraliçe Henti eşi olan kral I. Šuppiluliuma'nın Kizzuwatna ile yaptığı bir anlaşmada oğulları Telepinu'yu bölgeye rahip kral olarak atandığı görülmektedir⁷¹.

Kral I. Šuppiluliuma, Telepinu, Henti, Arnuwanda, Zida Arasında Geçen Antlaşma (CTH44)

“ § 1 (1. I 1-2)

[Hatti ülkesi kralı Büyük Kral] Majeste Šuppiluliuma, Büyük Kraliçe [Hin] ti, [Prens Arnu[w]an[da ve saray muhafızı şefi] Zida, rahip Telipuni, [oğlu[ve] torunları ile şöyle bir anlaşma [yaptık]:

....

§ 4 (1. I 10-14)

Aynı şekilde biz, Majeste ve Kraliçe, Telepinu'yu tanrıların rahibi] ve hizmetçisi olarak tanıyacağız. O, (prens Arnu(w)anda'yı aynı şekilde bey] olarak tanısin. Ve [aynı şekilde] biz onu koruyacağız. Ve ona [iyi bir şekilde davranacağız. Ve o, bey olarak] Hatti ülkesinde başka birini [arzulamasın].

....

§ 6 (2. I 7-16)

(Kral)a, kraliçeye, prenze, rahibe ya da rahibin oğluna karşı herhangi biri suç işlerse, o kişi kayırılmasın (korunmasın). O kralın düşmanı olduğu gibi, aynı şekilde, onun da düşmanı olsun. Fakat eğer onlar onu mahkemeye çağırırsa, aynı şekilde, rahip ya da rahibin oğlu o (mahkemede) doğruyu söylediği gibi, o, ayrıca o kişi karşısında doğruyu söylesin.”⁷²

Hitit Devleti için siyasi bir önem taşıyan bu anlaşmada, kral ve prensler ile eşit şartlarda değerlendirilen kraliçe Henti'nin bu anlaşmadaki konumu Hitit kraliçelerinin siyasi olarak önemini daha iyi kavrayabilmemiz için bir örnek teşkil etmektedir.

⁷⁰ Kinal, *a.g.e.*, s.355-378.

⁷¹ Gavaz, *a.g.e.*, s.21-39.

⁷² Albrecht Goetze; *Kizzuwatna and the Problem of Hititte Geography*, New Haven, 1940, s.12-16; Güngör Karauğuz; *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazıları Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s.70-71.

Kraliçe Henti'nin Hitit Krallığı'na veliaht olarak beş oğul verdiği ve bunlardan birinin ise halef kral (Murşili) olduğu bilinmektedir. Kraliçe Henti hakkında bu bilgilerin dışında bilgilerimiz sınırlı kalmaktadır. Kral Şuppiluliuma Babil kralının kızı ile evlenerek Mitanni ile olan mücadelesinde Babil'in desteğini almayı ve siyasi olarak daha güçlü hale gelmeyi planlamıştır. Şuppiluliuma bu evlilik ile Babil'den beklediği desteği alamamış olsa da Babil ile ilişkiler en azından barışçıl devam ettiğinden bu durum Mitanni ile olan mücadelesinde avantaj sağlamıştır. Babilli Kraliçe, Şuppiluliuma ile evlendikten sonra ismini "Tavananna" olarak değiştirmiş ve Tavananna'yı unvan olarak değil şahsi bir isim olarak kullanmıştır.⁷³ Bu bilgilere göre Hitit Devleti komşu devletler ile evlilik yolu ile akrabalık bağları kurarak daha güçlü olmayı ve bu sayede bölgede avantaj sağlamayı planlamış olmalıdır.

Tavananna, kocası öldükten sonra yeni kral Murşili döneminde de tavanannalık görevine devam etmiştir. Murşili'nin eşi olan Gassulawiya da aynı dönemde kraliçelik yapmıştır. Murşili, eşi kraliçe Gassulawiya'nın aniden hastalanıp ölmesinden üvey annesi Tavananna'yı mesul tutmuştur. Murşili, üvey annesinin eşi Gassulawiya'ya kara büyü yaptığına ve karısının bu yüzden öldüğüne inanmıştır. Nitekim tüm bu suçlamalardan yargılanan Tavananna, haksız bulunmuş ve sürgüne gönderilmiştir⁷⁴. Murşili, karısı Gassulawiya'nın ölümünden sonra Hurri kökenli olduğu düşünülen Tanuhepa ile evlenmiştir. Murşili döneminin son tavanannası Tanuhepa olmuştur⁷⁵. Murşili'nin saltanatının sonlarına doğru evlendiği bu kraliçe kocasının ölümünden sonra da yaşamış ve tavanannalık görevine Muvatalli ve onun ölümünden sonra da kısa bir süre III. Murşili döneminde de devam etmiştir⁷⁶. III. Murşili döneminde Tanuhepa suçlanarak hakkında dava açılmış ve oğulları ile beraber sürgüne gönderilmiştir⁷⁷.

Hitit devleti kraliçeleri devletin yönetiminde, toplumsal ve dini konularda devletin her alanına nüfuz etmişlerdir. Kraliçelik kurumunun yalnızca krala eşlik etmenin ötesinde krala eşit görev ve yetkiler donatılmış bir kurum olmuştur.

⁷³ Bryce, *a.g.e.*, s.159-160.

⁷⁴ Bryce, *a.g.e.*, s.208-209.

⁷⁵ Burney, *a.g.e.*, s.211.

⁷⁶ Darga; *Eski Anadolu'da Kadın, a.g.e.*, s.34.

⁷⁷ Tülin Cengiz; "Hitit Çağı'nda Anadolu'da Anaerkil İzler", Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s.119.

Tablo 2: Adları Bilinen Hitit Kraliçelerinin Kronolojik Tablosu

KRALIN ADI	KRALİÇENİN ADI
Labarna (1.Hattušili) (M.Ö. 1600)	Tavananna (1), Kadduši, Haštayar(?)
1. Muršili (M.Ö. 1550)	Kali
1. Hantili	Harapšili
Ammuna	Tavananna (2)
Telepinu (M.Ö. 1500)	İştapariaš
Alluwamna	Harapšeki
2. Zidanta	İyaya
2. Huzziya	Šummiri
2. Tuthaliya (M.Ö. 1450-1400)	Nikalmati
1. Arnuwanda (M.Ö. 1400-1380)	Ašmunikal
1. Šuppiluliuma (M.Ö. 1380-1335)	Daduhepa, Hinti, Tavananna
2. Muršili (M.Ö. 1335-1300)	Gašulawiya, Tanuhepa
3. Hattušili (M.Ö. 1285-1250)	Puduhepa

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KRALİÇE PUDUHEPA’NIN HITİT DEVLETİ’NE SİYASİ ETKİLERİ

1. KRAL VE KRALİÇE OLMADAN ÖNCE HATTUŞİLİ VE PUDUHEPA

1.1. EVLİLİĞİ ÖNCESİNDE PUDUHEPA’NIN YAŞAMI

Puduhepa’nın bir Hitit kraliçesi olmadan önce hayatını geçirmiş olduğu ülkesi, ailesi ve yaşantısını değerlendirmemiz Puduhepa’nın Hitit kraliçesi olduktan sonraki icraatlarını ve kişisel olarak çizdiği portreyi daha iyi görmemize ışık tutacaktır.

Puduhepa, Hitit Çağında Kizzuwatna olarak adlandırılan, birçok kaynakta farklı adlar ile anılan, günümüzde ise ülkemizin sınırları içerisinde bulunan Çukurova bölgesinde doğmuştur. Kizzuwatna, o dönemde merkezi Kummanni olan ve Hurri tanrılarının yoğunlukta olduğu dini bir merkez konumundaydı. Kizzuwatna’da Hurri etkisi yalnızca dini olarak değil yaşamın birçok alanında da kendisini hissettirmekteydi. Şahıs isimlerinin birçoğunun Hurri kökenli olması da bunu kanıtlar niteliktedir⁷⁸. Nitekim bölgede doğmuş olan Puduhepa’nın ismi Hurri kökenli bir addır. Puduhepa’nın adının ön eki olan “Pudu”, Hurri dilinden türemiş bir fiil kökü iken, “Hepa” ise Hurrilerin baştanrısı Hepat’ın adından gelmektedir⁷⁹. Bilgilere dayanarak Puduhepa’nın Hurri kültürünün yoğun olarak yaşandığı bir bölgede büyümüş olması daha sonra Hitit Devleti’ne kraliçe olduğu dönemlerde Hitit ülkesinde Hurri kültürünün etkin olması ile açıklanabilir.

Puduhepa’nın babası Kizzuwatna’ya bağlı Lawazantiya şehrinde tanrıça İştâr’ın hizmetinde olan bir rahip idi. Fakat bu şehrin rahipliği görevi, Hitit Kralı Telepinu’nun Kizzuwatna’da yaptığı rahiplik görevi gibi hem siyasi hem de dini bir niteliğe sahip değildi. Puduhepa’nın asil bir aileden mi geldiği yoksa sadece bir din görevlisinin kızı mı olduğu konusu henüz aydınlatılamamıştır⁸⁰.

Puduhepa’nın yaşadığı çağda kişi adlarının yalnızca baba adı ile birlikte yazılması nedeniyle annesinin adı, kim olduğu, nasıl bir aileye mensup olduğu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Kardeşleri ile ilgili bilgilerimiz de çok sınırlıdır.

⁷⁸ Yağcı, *a.g.e.*, s.747-755.

⁷⁹ Darga; *Eski Anadolu’da Kadın*, *a.g.e.*, s.42.

⁸⁰ Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.254.

Puduhepa'nın yazmış olduğu bir mektubu vasıtasıyla kız kardeşinin kızının Tattamaru adında biri ile evli olduğunu ve yeğeninin tanrıça Gues'i kızdırdığı için tanrıça tarafından öldürüldüğü öğrenmekteyiz⁸¹. Kardeşleri ve akrabaları hakkında edinebildiğimiz tek bilgi bu mektuptur. Bu mektuptan anlaşılacağı üzere Puduhepa'nın bir kız kardeşi ve bir yeğeni bulunmaktadır.

Puduhepa tıpkı babası rahip Bentipsarri gibi tanrıça İştar'a rahibe olarak hizmet eden bir din kadınıydı. Kraliçe olduktan sonra da kaynaklarda "Kizzuwatna Ülkesinin Kızı", "Kummanni Şehrinin Kızı", "Lawazantiya rahibi Bentipsarri'nin Kızı", "Rahibin Kızı", Lawazantiya Şehri İştar'ının hizmetkârı (=rahibesi)" olarak geçmektedir⁸². Kraliçenin kullandığı unvanlara bakıldığında Hitit ülkesine kraliçe olmasından sonra da doğduğu ülkesine ve geçmişine olan bağlılığının devam ettiği görülmektedir.

1.2. PUDUHEPA İLE EVLİLİĞİ ÖNCESİ III. HATTUŞİLİ

III. Hattuşili kral olmadan önce ailesi ve kardeşleri hakkında şöyle söylemektedir:

"Babam Murşili (ve annem) bizi dört çocuğu, Halpasulipi'yi, Muvatalli'yi ve kız çocuğu Matanazi'yi dünyaya getirdiler. Hepsinin arasında (ben en) sondaki çocuk idim. Ben henüz çocuk iken dizgin tutucu idim.... Babam Murşili tanrı olunca (ölünce) kardeşim Muvatalli babasının tahtına oturdu. Ben de kardeşimin huzurunda Ordu Kumandanı oldum. Kardeşim beni koruma kıtası başkanlığına (zıpkıncı başılığa) atadı. Yukarı ülkeyi de yönetimime verdi. Benden önce orasını Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta yönetiyordu."⁸³

Metinden de anlaşılacağı üzere babası Murşili'nin ölümünden sonra tahta geçen ağabeyi Muvatalli, Hattuşili'yi önce komutan yapmış sonra ise Yukarı Ülke yönetimine vermiştir.

III. Hattuşili kral olan ağabeyi Muvatalli döneminde birçok askeri başarıya imza atmıştır. III. Hattuşili'nin kuzeyde bulunan Kaşkaların isyanını bastırarak onları ülkeye tekrar bağlaması onun ilk askeri başarısı olarak kabul edilebilir. Hattuşili, Kaşkaları sadece ülkeye bağlamakla kalmayıp aynı zamanda Kaşkaları Kadeş

⁸¹ Ahmet Ünal, "Eski Anadolu'da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa", *İdol- Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, Yıl: 7, S. 24, Ocak- Şubat- Mart 2005, s. 5-15.

⁸² Darga, *a.g.e.*, s.49; Savaş Özkan Savaş, "Kizzuwatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı", In: *La Cilicie : espaces et pouvoirs locaux (IIe millénaire av. J.-C. – IVe siècle ap. J.-C.)*. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 2-5 novembre 1999. Istanbul:Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, 2001. s. 95-114. (*Varia Anatolica*, 13)

⁸³ Alp; *Hitit Çağında Anadolu: çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*, *a.g.e.*, s.134.

Savaşı'nda askeri bir güç olarak da kullanmıştır. Hattuşili genel vali konumunda görevli iken askeri başarıları neticesinde ağabeyi Muvatalli tarafından Hakpiş (Boğazlıyan-YOZGAT) krallığına getirilmiştir⁸⁴. Hattuşili'nin kral olmadan önce ağabeyi Muvatalli'ye siyasi ve askeri olarak destek olması ve başarılar sağlaması onun krallığı döneminde de başarılı olabileceğinin göstergesi olarak düşünülebilir.

Muvatalli'nin ölümünden sonra yeni kral oğlu Urhi Teşup (III. Murşili) olmuştur. Urhi Teşup tahta geçtikten sonra amcası Hattuşili'nin babası Muvatalli döneminde elde ettiği kral yardımcılığı görevine son vermek istemiştir⁸⁵. Urhi Teşup bunun sonrasında Hattuşili'nin sahip olduğu toprakları da elinden almıştır. Tüm bu olayların akabinde Hattuşili, Urhi Teşup'a karşı savaş ilan etmiş ve savaşı kazanarak yeğenini öldürmeyerek Kıbrıs'a sürgüne yollamıştır⁸⁶.

III. Murşili'nin tahta geçmesinden sonra amcası III. Hattuşili ile olan mücadelesinden dolayı ülkeye bağlı birçok krallığın yaşanan mücadelede taraf tutması ülkedeki siyasi birliği bozmuştur. Mira ve Ahhiyava Ülkeleri III. Murşili'nin, Şeha Nehri Ülkesi de III. Hattuşili'nin yanında yer almışlardır. Özellikle Anadolu'nun batısında bulunan ülkeler hakkında III. Murşili'nin tahttan indirilmesinden sonra kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır⁸⁷. III. Hattuşili'nin tahta çıkması yasal değil güç kullanarak olmuştur. III. Hattuşili tahtı yeğeninden gasp ederek almasını bazı nedenlere dayandırmaya çalışmıştır. Bunu da Urhi Teşup'un kralın yasal eşinden olmayan bir çocuk olduğunu ve dolayısıyla tahtın sahibi olmasının mümkün olmayacağını öne sürerek yapmıştır⁸⁸.

III. Hattuşili'nin yasal olarak kral olabilmesi için dönemin güçlü devletlerinin Hattuşili'nin krallığını tanıması gerekiyordu. Dönemin güçlü devletleri olan Assur Krallığı ve Babil Krallığı onun krallığını tanımışlardır. Dönemin en önemli devleti olan Mısır ise elçileri Mairia ile gönderdiği mektupta III. Hattuşili'ye şu ifadeleri kullanmıştır:

“Dinle, Hattuşa'da büyüksün, tüm ülkelerde kahramanlıkların bilinir... Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı, Hattuşa topraklarını büyük babanın yerine yönetmen için seni görevlendirdi... Yüksek payeli bir adamı dikkate alırım ama dinle, Urhi- Teşup'u dikkate

⁸⁴ Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, a.g.e., s.56.

⁸⁵ Ceram, a.g.e., s.127.

⁸⁶ Akşit; *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Tarih Hazinesi*, a.g.e., s.35.

⁸⁷ Macqueen; *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, a.g.e., s.53.

⁸⁸ Yiğit, “Hitit Krallığı'nda Veliahdın Belirlenmesi Üzerine”, a.g.e., s.141-147.

almam, o dik kafalı bir adam... Sen Hattuşa Ülkesi'ni geliştireceksin. Doğrusu, Hattuşa Ülkesi hükümdarlığını ele geçirmen haksız değil, haklıydı!"⁸⁹

Mısır Kralı mektupla birlikte gönderdiği hediyeler ile III. Hattuşili'nin krallığını kabul etmiştir.

III. Hattuşili tahta geçtikten sonra Muvatalli'nin diğer oğlu olan Kurunta'yı Tarhuntaşša'ya yönetici olarak atamıştır⁹⁰. III. Hattuşili bu atamayı bir buyrukla yayınlamış ve buyrukta "kral ve kraliçenin Kurunta'yı Tarhuntaşša Ülkesine kral yaptıklarını" ilan etmiştir⁹¹. Kurunta'nın Hititler için önemi sadece bu krallığa getirilmesi ile sınırlı kalmamıştır. Kurunta'nın III. Hattuşili'den sonra veliaht ilan edilen IV. Tuthaliya'nın tahta geçmesinde ona destek vermesi onun siyasi gücünü göstermektedir⁹². Yukarıda bahsedildiği üzere III. Hattuşili Muvatalli'nin oğulları ile tahtını ve egemenliğini koruyabilmek için savaşarak ya da yöneticilik vererek onları tehdit olmaktan çıkarmıştır.

Yaklaşık olarak elli yaşında kral olan III. Hattuşili, ülkeyi yönettiği süre boyunca iç ve dış siyasette ılımlı politikalar uygulamıştır. III. Hattuşili, dönemin güçlü devletlerinden Assur ile mücadele edebilmek için Babil ile barışçıl politikalar izleyerek siyasi alanda dengeleri korumaya çalışmıştır. Ülkenin güneyindeki sınırların güvenliği ve dış siyasetteki müttefikliğin artışı için uygulanan en mühim politikanın ise Mısır ile yapılan barış anlaşması olduğunu söyleyebiliriz⁹³.

1.3. III. HATTUŞİLİ VE PUDUHEPA'NIN EVLİLİĞİ

Puduhepa ve kocası III. Hattuşili'nin evlilikleri ve özel yaşamları hakkındaki birçok bilgiye Hattuşili'nin yazdırmış olduğu otobiyografisinden⁹⁴ öğrenmekteyiz. Nitekim Hattuşili'nin yazdırdığı bu belgeden eşi kraliçe Puduhepa ile nasıl evlendikleri konusunda bilgiler verilmektedir.

III. Hattuşili kral olan kardeşi Muvatalli ile birlikte Mısır'a yapılan bir sefer dönüşünde tanrıçaya kurban sunabilmek için Lawazantiya şehrine uğrar ve şehirde

⁸⁹ Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.256.

⁹⁰ Gurney, *a.g.e.*, s.40.

⁹¹ Gary Beckman; *Hittite Diplomatic Textes*, Society of Biblical Literature, Atlanta 1996, s. 291-293; Tülin Cengiz Bozkurt, "Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasındaki Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (56), 2014, s.19-34.

⁹² Eğilmez, *a.g.e.*, s.46-47.

⁹³ Gurney, *a.g.e.*, s.40.

⁹⁴ Heinrich Otten, *Die Apologie Hattusilis III.*, StBoT 24, Wiesbaden, 1981.

tanrıça İştar’a hizmet eden bir rahip olan Pentipsarri’nin kızı rahibe Puduhepa ile evlenmeye karar verir. Bu evlilik ile birlikte kral ve kraliçe hane üyeleri ile birlikte İştar’ın hizmetkârları olmuşlardır⁹⁵. III. Hattuşili bu evliliğın Tanrıça İştar tarafından bir rüyada kendisine emredildiğini, tanrıçanın onlara karı koca sevgisi vererek onları bir aile yapacağına ve evlerini onlara çocuklar vererek büyüteceğini söylemesi üzerine bu evliliğın gerçekteğini söyler⁹⁶. Hattuşili’nin evliliğini tanrıçanın buyruğı olarak aktarması Puduhepa ile kendi rızası ile evlenmediğini ya da tanrılara ne kadar bağılı olduğunu vurgulamak isteğini gösterebilir.

Bu evliliğın başlangıcı ile ilgili Ünal’ın görüşü ise; III. Hattuşili’nin Puduhepa’nın varlığından Mısır seferinin dönüşünde değıl; sefere giderken gidiş yolunda bir karşılaşmanın olabileceğini ve belki de zamanın kısıtlı olması sebebiyle ancak dönüş yolunda evliliğın mümkün olduğunu söylemektedir. III. Hattuşili’nin Puduhepa ile evliliğının dini bir nedenden değıl tam aksine kralın siyasi olarak hedeflerini gerçekteştirebilmek için istediğı özelliklere sahip olan bir kadınla karşılaşması olarak değıerlendirmektedir⁹⁷.

Hattuşili ve Puduhepa’nın evlilik akitleri gerçekteştikten sonra çift Hattuşili’nin valisi olduğı Hattuşa yakınlarında bulunan Hakmiş ülkesine gelmişlerdir. III. Hattuşili henüz Hitit kralı olmadığı için Puduhepa’nın ilk kraliçelik yaptığı şehir Hakpiş olmuştur⁹⁸. Muvatalli bir metinde kardeşi Hattuşili’nin Kaşkaların devlete karşı ayaklanmalarını bastırmasına karşılık olarak Hakmiş ve İştahara Ülkesinin yönetimini karısı ve kendisine verdiğini “*Hattuşili’yi Hakmiş ülkesi kralı, karısı Puduhepa’yı da Hakmiş ülkesi kraliçesi olarak görevlendirdim*” diyerek ifade etmiştir⁹⁹.

Puduhepa’nın III. Hattuşili ile evlendikten sonra kralın çocukluğundan bu yana süre gelen hastalığı ile ilgili zor zamanlar geçirdiğini ve kral için tanrılardan

⁹⁵ Otten, a.g.e, s.16-17; Turgut Yiğit, “Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzatia/ Lawazantiya’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Belleten*, C. LXI, S.230, Nisan 1997, s.1-14.

⁹⁶ Collins, a.g.e., s.56.

⁹⁷ Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu III*, a.g.e., s.133.

⁹⁸ Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu III*, a.g.e., s.133.

⁹⁹ Leyla Murat, “Hitit Tarihi-Coğrafiyasında Hakmiş ve İştahara Ülkelerinin Konumu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafiya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2008, s.181-204.

yardım ve kendisine yol gösterilmesini istediği duaları ile karşılaşmaktayız¹⁰⁰. Bu dualar bize çiftin arasında sadece siyasi ya da dini amaçlı bir evliliğin değil sevgi bağının da olduğunu gösterebilir.

III. Hattuşili'nin Puduhepa ile evlenmeden önce başka bir kadınla evli olduğunu ve bu evlilikten çocuklarının olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bu durumu kanıtlayan bulgular III. Hattuşili'nin Puduhepa ile olan evliliğinin Kadeş Savaşı'ndan bir yıl sonra olması ve oğlu Nerikkaili'yi Puduhepa ile olan evliliğinden sekiz yıl sonra Amurru Kralı'nın kızıyla evlendirmesi kanıtlamaktadır¹⁰¹.

Puduhepa, II. Ramses'e gönderdiği bir mektupta saraya geldiğinde birçok prens ve prensesin var olduğundan ve onlara kendisinin baktığından bahsetmektedir¹⁰². Puduhepa'nın merkezi saraya (Hattuşa) değil kocasının idarecisi olduğu Hakmiş Sarayı'na gelmiş olması da bu çocukların saray ailesinin değil Hattuşili'nin önceki evliliklerinden olan çocukları olduğunu ve Puduhepa'nın da bu çocuklara annelik yaptığını göstermektedir. IV. Tuthaliya'nın Amurru Kralı Şauşgamuwa ile yaptığı bir antlaşma metninde Puduhepa'nın saraya geldiğinde III. Hattuşili'nin önceki eşlerinden çocuklarına bakması konusunu teyit eden bilgiler de bulunmaktadır¹⁰³. Bu bilgiler değerlendirildiğinde III. Hattuşili'nin Puduhepa ile olan evliliğinin ilk evliliği olmadığı ve ilk evliliğinden de çocukları olduğu kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

III. Hattuşili'nin kaynaklardan ve dualardan öğrendiğimiz kadarı ile ayak iltihabı, gut ve bazı kronik hastalıklar ile sürekli mücadele ettiğini öğrenmekteyiz. Hastalıkları süresince karısı Puduhepa tedavisi için birçok yolu denemiş bu tedavi yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda ise tanrılardan kocasının hastalığı için yardım istemiştir. Bu dualardan birinde Puduhepa şöyle söylemektedir:

*“Eğer kocam lanetlendiyse ve sizin, tanrıların, gözünde nefret edilen biriye;
veya üstte ya da alttaki tanrılardan herhangi biri ona kızdıysa; ya da birisi*

¹⁰⁰ Emmanuel Laroche “Le voeu de Puduhepa” *Revue de'Assiriologie et d' Archeologie Orientale*, Paris, 1949: s.67-68; Leyla Murat, “Anadolu'da Hitit Döneminde Kadın ve Önemi”, Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın II, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay. Samsun 2016, s. 73-80.

¹⁰¹ Savaş, a.g.m., s.95-114.

¹⁰² Bryce, a.g.e., s.42.

¹⁰³ Ahmet Ünal; Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 343, Ankara 1983, s.35.

kötülüklerin Hattuşili'nin üzerine olması için tanrılara armağan verdiğyse, bu kötü sözleri kabul etme, Ey tanrıçam, Hanımefendim! Hattuşili kuluna gelmesin!”¹⁰⁴

Puduhepa duadan da anlaşıldığı gibi kocası için dualar etmekte ve tanrılardan kocasının iyileşmesini istemektedir. Puduhepa'nın bir eş olarak kocasının hastalığına üzüldüğünü ve ona yardım etmek için çaba sarf ettiğini söyleyebiliriz.

2. PUDUHEPA DÖNEMİNDE YAŞANAN SİYASİ OLAYLAR

2.1. SİYASİ EVLİLİKLER

Kral III. Hattuşili ve Puduhepa'nın çocukları hakkında vesikalardan elde ettiğimiz bilgilere göre çiftin adları bilinen oğulları Tuthaliya ve Nerikkali kızları da Manefrure, Gaşşulaviya ve Kilushepa'dır. Adlarını saydığımız prens ve prenseslerden Gaşşulaviya kraliçe olması kaidesiyle Amurru kralı olan “Bentešina” ile evlendirilmiştir. Amurru ülkesi ile diğer bir evlilik bağı da prens Nerikkaili'nin Amurru kralının kızı olan Bentešina ile evlenmesi olmuştur. Iššuwa beylerinden olan Alisarruma ise prenses Kilushepa'ya eş olarak uygun görülmüştür¹⁰⁵. Yukarıda bahsi geçen bilgiler değerlendirildiğinde III. Hattuşili ve Puduhepa'nın çocuklarının evliliklerinin dönemin önemli beyleri kral ve prensesleri ile olması III. Hattuşili ve Puduhepa'nın siyasi olarak daha güçlü bir hale gelmek istediklerine yorumlanabilir.

III. Hattuşili ve Bentešina arasında yapılan anlaşmada Amurru Devleti ile yapılan krali evlilikler ile ilgili maddeler şu şekilde geçmektedir:

“§ 5 (Öy. 16-21)

Büyük Kral Muvatalli tanrı olduğunda (öldüğünde), ben Hattuşili, babamın tahtına oturdum. İkinci kez (Amurru ülkesine) Bentesinayı tayin ettim. Krallığın tahtını ve babasının evini ona Gassuliiawia'yı, Amurru ülkesine, saraya, Bentesina için zevceliğe (verdiğimde), oğlum Nerikkaili de Amurru ülkesi kralı Bentesina'nın kızını zevceliğe alsın. Gelecekte, kızımın oğlu ve torunu Amurru ülkesindeki krallığı (alsın).

....

§ 8 (Öy. 34-36)

Eğer Bentešina, prensesi(Gassuliiawia) henüz (cinsel olarak) almamışsa, herhangi bir çocuğu olmamışsa Bentesina, ya Amurru ülkesinin bir prensesini ya da erkek kardeşini ya da yeğenini ya da ülke(deki) herhangi bir kişiyi yükseltsin. Hatti ülkesi kralı ve Hititler bu mesele hakkında kaygılanmasın.”¹⁰⁶

¹⁰⁴ Goetze and Princhar, 1969, s.394; Bryce, a.g.e., s.191-192.

¹⁰⁵ Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu III*, a.g.e., s.135.

¹⁰⁶ Beckman; *Hittite Diplomatic Texts*, a.g.e., s.95-98; Karauğuz, a.g.e., s. 193-194.

Yukarıdaki metinden anlaşıldığı kadarıyla III. Hattuşili Amurru ülkesine tayin ettiği “Bentešina” ile ülkenin kontrolünü elinde tutarken ülke ile yapılan krali evlilikler ile de gelecekte ülkenin kontrolünün yine kendi soyundan olan torunlarının yönetiminde kalmasını istediği düşünülmektedir.

Puduhepa ve Hattuşili çiftinin çocuklarından IV. Tuthaliya ve Manefrure’nin yapmış oldukları evlilikler hakkında kaynaklardan daha fazla bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu evliliklerden ilk olarak Mısır kralı II. Ramses ile evlenen Manefrure’nin evliliği konusuna değineceğiz.

Kadeş Anlaşmasından 13 yıl sonra Hattuşili’nin altmış dokuzuncu yaşında II. Ramses ve Hattuşili’nin kızı prenses Manefrure arasında bir evlilik gerçekleşmiştir¹⁰⁷. Evlilik II. Ramses’in krallığının otuz dördüncü yılına tekâbül etmektedir. Bu evlilik iki ülke arasında uzun mektuplaşmalara sahne olmuştur. Manefrure’nin Mısır sarayına götüreceği çeyiz ise bu uzun mektuplaşmaların gündemini oluşturmuştur¹⁰⁸. Nihayetinde gerçekleşen evlilik Mısır kaynakları tarafından şöyle tasvir edilir (Bkz. Levha: 4):

“ ‘Majestelerine haber verildi: Bak, Hatti'nin büyük kralı ne yapmış. Büyük kızını getiriyorlar sayısız armağanla Öyle değerli öyle çok ki armağanlar oturdukları yeri kaplıyor. Kral kızları ve Hatti prensleri taşıyor onları. Nice dağları, nice sarp geçitleri aşılar Ve majestenin sınırına vardılar. Onları karşılamaya soylularıyla bir ordu göndermelisin.’

‘Majesteleri duyunca bu olağanüstü olayı sevince garkoldu, neşeyle doldu sarayın efendisi. Böylesi Mısır'da görülmuş şey değildi. Bir orduyla soylularını gönderdi. Hemen karşılasınlar diye prensesi. " Arkasından Ramses, gelin alayına güzel havalar nasip etsin diye yabancı ülkeler tanrısı, babası Seth'e dua eder: "Kes artık yağmuru, fırtınayı ve kar yağdırmayı...’ ”¹⁰⁹

Metin daha sonra II. Ramses’in prensesin büyüleyici güzelliğinden bahsetmesi ve methiyeler dizmesi ile devam eder. Ama daha önemlisi “Eğer şimdi bir adam ya da bir kadın işi düşer de Suriye’de gezer ve Hatti ülkesine kadar giderse, Yüreğinde hiçbir korku taşımayacaktır. Çünkü majestelerinin kudreti öylesine büyü müstür¹¹⁰.” sözleri bu iki ülkenin bu evlilikle birlikte siyasi olarak da barış içerisinde yaşayacağını ve aynı zamanda bu evliliğin stratejik bir ortaklık olduğunun da göstergesi olmalıdır.

¹⁰⁷ Gurney, *a.g.e.*, s.41.

¹⁰⁸ Darga; *Eski Anadoluda Kadın*, *a.g.e.*, s.42.

¹⁰⁹ Ceram, *a.g.e.*, s.132.

¹¹⁰ Ceram, *a.g.e.*, s.132.

Metinlerde bahsedildiği kadarıyla III. Hattuşili ve eşi kraliçe Puduhepa Mısır kralı ile kızlarını evlendirdikten sonra kızları ile ilgili bazı endişeler taşımışlardır. II. Ramses'in kızlarına herhangi bir harem kadını gibi davranmasından ya da kızlarının kötü muamele göreceğinden çekinen çift Mısır'a düzenli olarak elçi göndermişler ve II. Ramses'ten bu elçiler ile kızlarının görüştürülmesi konusunda izin istemişlerdir¹¹¹. Hattuşili ve Puduhepa Mısır'da Anadolu'ya benzer bir kadın anlayışı olmadığını bilmelerinden kaynaklı olarak kızları ile ilgili bu tereddütleri yaşamış olmalıdırlar.

Kadeş Barış Anlaşmasından sonra gelişen Hitit-Mısır ilişkileri Hattuşili ve Puduhepa'nın kızları Şauşganu¹¹² ile II. Ramses arasındaki evlilik akdi ile daha da perçinlenmiştir. II. Ramses bu evlilik sonucunda Hitit Devleti'ne veliaht olmayı bile teklif etmiştir. Bu evlilik iki ülke arasındaki dostluk ve barış ortamının Hititlerin yıkılışına kadar sürmesinde etkili olmuştur¹¹³. Hattuşili ve Puduhepa'nın siyasi olarak yaptıkları Kadeş Anlaşması'nı evlilik bağları ile kurulan akrabalık ile perçinlemeleri Mısır ve Hitit Devletleri'nin barış içerisinde yaşamalarında etken olmuş olmalıdır.

Bir diğer siyasi evlilik ise oğlu IV. Tuthaliya ve Babil kralının kızı arasında vuku bulan evliliktir. Bu evlilik Babil gibi güçlü bir devlet ile hem ittifak hem de IV. Tuthaliya'nın Babil Devleti'nde miras hakkı doğması gibi nedenlerle planlanmış bir evliliktir¹¹⁴. Bu evliliğin mimarı olan Kraliçe Puduhepa ise II. Ramses'e gönderdiği bir mektupta Babil için “eğer sen dersen ki Babil kralı bir büyük kral değildir, o zaman sen, kardeşim, Babil'in ne kadar geliştiğini bilmiyorsun” diyerek bu evliliğe zemin oluşturmuş fakat bu siyasi evlilik Babil'in gücünü koruyamaması ve Tuthaliya'nın karısının da entrikacı bir kişiliğe sahip olması nedeni ile beklendiği gibi olmamıştır¹¹⁵.

¹¹¹ Billie Jean Collins ve Piotr Michalowski; *Beyond Hatti: A Tribute to Gary Beckman*, Lockwood Press., Atlanta 2013, s.117.

¹¹² Prensese'nin adı Mısır sarayına gelin olduktan sonra “Manefrure” veya “Mahornefrure” olarak değişmiştir. Bkz. Darga; *Anadoluda Kadın, a.g.e.*, s.42.

¹¹³ Emre Erdan, “İÖ 24-9. Yüzyıllar Arası Önasya'nın Kadın Yöneticileri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, Sayı: 3, 2015, ss. 15-26.

¹¹⁴ Bryce, *a.g.e.*, s.298.

¹¹⁵ Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.282.

2.2. KADEŞ BARIŞ ANLAŞMASI'NDA PUDUHEPA

III. Hattuşili'nin krallığından önce Mısır ile Hitit Devleti arasındaki ilişkiler gergin bir seyirde devam etmekteydi. Bu gerginlik ilk olarak I. Šuppiluliuma'nın Suriye'de hâkimiyetini sağlaması ile başlamıştır. Bu olaydan sonra Mısır firavunu Tutankamon'nun ölmesi ve dul kalan karısının I. Šuppiluliuma'nın oğullarından birini Mısır tahtına kral olarak istemesinin ardından Mısır'a gönderilen prensin Mısırlılar tarafından öldürülmesi gergin olan ilişkileri daha da zorlaştırmıştır. Bu olayların iki ülke arasında savaşa neden olması ise II. Muvatalli ve II. Ramses döneminde Kadeş muharebesi ile ilişkiler kopma noktasına gelmesine neden olmuştur¹¹⁶.

Mısır ile bozulan ilişkiler III. Hattuşili döneminde uygulanan barış politikası ile düzeltilme yoluna gidilmiştir. Tarihler yaklaşık MÖ 1270 yıllarını gösterdiğinde ise iki ülke arasında anlaşma sağlanmıştır¹¹⁷. Kadeş Savaşından yaklaşık 15 yıl sonra yapılan Kadeş Anlaşması dünyada ilk uluslararası anlaşma olarak kabul edilmektedir. Kadeş Anlaşması ilk olarak III. Hattuşili tarafından gümüş bir tablete yazdırılarak II. Ramses'e gönderilmiştir. II. Ramses de anlaşma metnini Akkadca olarak yazdırarak tekrar Hattuşili'ye göndermiştir. Anlaşmanın Hattuşa'da bulunan kopyası İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Şark Eserleri bölümünde bulunmaktadır (Bkz., Lev: 8). Anlaşmanın Mısırdaki bulunan kopyası ise II. Ramses tarafından Ramses, Karnak ve Ebu Simbel yazıtlarında Mısır dilinde yazılmış olarak bulunmaktadır¹¹⁸. Mısırdan gelen bir heyet ile III. Hattuşili'ye teslim edilen anlaşmanın orijinal nüshaları günümüze ulaşamamıştır¹¹⁹.

Gümüş bir levhaya yazılmış olan anlaşmanın bir yüzünde III. Hattuşili'nin diğer yüzünde de kraliçe Puduhepa'nın mührü bulunmaktadır. Mısır kaynaklarından öğrendiğimiz kadarı ile III. Hattuşili ve Puduhepa'nın anlaşmada bulunan mühürlerinde her ikisinin de bir tanrı tarafından kucaklandığı belirtilmektedir (Bkz., Lev-1, Lev-2). Puduhepa'nın mührünün çevresinde "Kizzuwatna Ülkesi'nin kızı

¹¹⁶ J.H. Breasted; *The Battle of Kadesh. A Study in the Earliest Known Military Strategy*, Chicago, 1903; Karauğuz, a.g.e., s.240.

¹¹⁷ Akurgal; *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, a.g.e., s.58.

¹¹⁸ Doğan, a.g.e., s.177-178.

¹¹⁹ Meltem Doğan Alparslan, "Hititler'de Kadın", *Aktüel Arkeoloji*, S:32, 2013, ss.70-79.

Arinna'nın rahibesi" ibaresinin yazdığı görülmektedir¹²⁰. Tarihi olarak çok büyük önem arz eden bu anlaşmada Hitit kralının yanında Hitit kraliçesinin mührünün de bulunması anlaşmanın imzalandığı tarihler için önemli bir gelişmedir. Anlaşmada dikkat çekici olan husus Mısır kraliçesinin mührünün anlaşmada yer almamasına karşın Hitit kraliçesinin mührünün bulunmasıdır. Bu da iki ülkede kraliçelerinin konumunun yorumlanmasında aydınlatıcı bir noktadır.

Anlaşmanın Boğazköy'de ele geçirilen kopyasından bazı önemli maddeler şöyledir:

Anlaşma iki hükümdarın karşılıklı olarak birbirlerinin soy bilgilerini vermeleri ve anlaşmanın sonsuza kadar geçerli olacağına ve iki ülkenin dostluğunun devamına ilişkin ibarelerle başlamaktadır. Anlaşmanın diğer önemli maddeleri ise şöyledir:

“ § 2 Mısır ülkesinin kralı, Büyük Kral Ria[mases]a mai- amana Hatti ülkesine ondan bir şey almak için hiçbir zaman saldırmayacak! Hatti ülkesinin kralı, Büyük Kral Hattusili ve Mısır ülkesine ondan [bir şey] almak için hiçbir zaman saldırmayacak!

§ 5 İşte, Güneş Tanrısı Fırtına ile Tanrısı'nın Mısır ülkesi ile Hatti ülkesi için sonsuza dek saptadıkları düzeni ve aralarında düşmanlığa izin vermeyen barışı ve kardeşliği, işte Mısır ülkesinin kralı, Büyük Kral, Riamasesa mai-amana barışı korumak için bugünden itibaren yeniden başlattı. İşte, Mısır ülkesi ile Hatti ülkesi barış içindedirler ve sonsuza dek kardeş oldular.

§ 6 Eğer dışarıdan bir düşman Hatti ülkesine saldırırsa ve [Hatt]i ülkesinin kralı Hattusil[i] bana şöyle yazarsa: “Ona karşı bana yardıma gel!”, Mısır ülkesinin kralı Büyük Kral [Riamasesa ma]i-amana, askerlerini ve (savaş) arabalarını gönderecek ve [düşmanını] ezecek ve Hatti ülkesini [h]oşnut edecek!

§ 7 Eğer Hatti ülkesinin kralı, Büyük Kral, Hattusili ona başkaldırdıkları için kendi tebaasına kızarsa ve sen Mısır ülkesinin kralı, Büyük Kral Riamasesa mai- amana'ya [bun] un için yazarsan, Riamase[sa m]ai- amana askerlerini ve (savaş) arabalarını gönderecek ve kızdığı herkesi yok edecek!

§ 8 Eğer dışarıdan bir düşman Mısır ülkesine saldırırsa ve kardeşin Mısır [ülk]esinin [kr]alı Riamasesa mai- amana, kardeşi Hatti ülkesinin kralı Hattusili'ye şöyle yazarsa: “Ona karşı yardıma gel!”, Hatti ülkesinin [kra]lı Hattu[sili] askerlerini ve (savaş) arabalarını gönderecek ve düşmanımı ezecek!

§ 9 Eğer Mısır ülkesinin [kra]lı Riamasesa ma[i- amana] ona karşı suç işlediklerinden kendi tebaasına kızarsa ve ben Mısır ülkesinin kralı (Büyük Kral),

¹²⁰ Akurgal; *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, a.g.e., s.58.

kardeşim Hattusili'ye bu nedenle yazarsam, Hat[ti ülkesinin kralı Büyük Kral] kardeşim Hattusil[i] askerlerini ve (savaş) arabalarını göndersin <ve> kızdı[klarının hepsini yok etsin!]

§ 10 İşte, Hatti ülkesinin kralı Hattusili'nin oğlu, babası Hattusili'nin yerinde Hatti ülkesinin kralı Hattusili'nin uzun yıllarından sonra Hat[ti] ülkesinin krallığını yapsın! Eğer Hatti ülkesinin çocu[kları] ona karşı suç işlerse, [Riamasesa] mai-ama[n]a askerlerini ve (savaş) arabalarını <ona yardıma> göndersin <ve> onu hoşnut etsin!”¹²¹

Anlaşmanın bu maddelerinde iki ülke kralları birbirlerine siyasi olarak garantiler vermektedir. Her iki tarafta iki ülkenin barışının uzun süreceğini anlaşma maddelerinde belirtmektedir. Anlaşmanın imzalanmasından sonra iki ülkeden birisinin dış bir saldırıya uğraması durumunda diğer devletin ona yardım edeceğini bildirmiştir. Bu durum sadece dış saldırılar için değil aynı zamanda ülkelerinin içerisinde kendi halklarının isyan etmesi ya da başkaldırmasının bastırılmasında da diğer ülkenin yardım etmesini gerektiriyordu.

Anlaşmanın devam eden kısımlarında suçlarının iadesi ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Bu maddeler şunlardır:

“Eğer bir asilzade Hatti memleketinden kaçarsa böyle bir adam Mısır memleketi kralı, Rea- Maşeşa Mai Amana'ya iltica ederse vazifesini yerine getirmek için, ister Hatti memleketi kralı Hattuşiliş'e ait olsun, ister ayrı bir şehre ait olsun, onu yakalayacak ve onu Hatti kralı, büyük kral Hattuşiliş'e iade edecektir.

Eğer bir asilzade Mısır memleketi büyük kralı Rea- Maşeşa Mai Amana'dan kaçarsa ve böyle birisi Hatti memleketine, Hatti memleketi kralı büyük kral Hattuşiliş'e gelirse onu yakalayacak, kardeşi Mısır memleketi kralı büyük kral Rea- Maşeşa Mai Amana'ya iade edecektir.

Eğer bir adam veya iki üç adam Hatti memleketinden kaçarsa, Mısır memleketi kralı, büyük kral Rea- Maşeşa Mai Amana'ya gelirse Mısır memleketi kralı büyük kral onları yakalayacak ve kardeşi Hattuşiliş'e iade edecek. Mısır kralı ve Hatti kralı kardeşirler, bu sebepten onları bu kabahatleri için şiddetle cezalandırmaları, onların gözlerinden yaş akmasını, bu şahıslardan, karıları ve çocuklarından intikam alınmasını.

Eğer bir adam veya iki üç adam Mısır memleketinden kaçarsa ve Hatti kralı Hattuşiliş'e gelirse, kardeşi Hatti memleketi kralı büyük kral Hattuşiliş onları yakalayacak, Mısır kralı, büyük kral Rea- Maşeşa Mai Amana' geri gönderecek. Hatti memleketi kralı Hattuşiliş, Mısır kralı, büyük kral Rea- Maşeşa Mai Amana ile hakiki kardeşirler; Bu sebepten onları bu kabahatleri için şiddetle cezalandırmaları, onların gözlerinden yaş akmasını, bu şahıslardan, karıları ve çocuklarından intikam alınmasını.”¹²²

Anlaşmanın maddelerinden yukarıda belirtilen iade koşullarının dönemin hukuk anlayışının ne derece ileride olduğunu göstermektedir. Suçluların iadesinin

¹²¹ Alp; *Hitit Çağında Anadolu: çivi yazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*, a.g.e., s.115-116.

¹²² Akşit; *Hititler*, a.g.e., s.86.

garantisini veren iki devlet iade sonrasında suçluların ağır bir şekilde cezalandırılmaması ve ailelerine dokunulmaması konusunda da fikir birliğine varmışlardır.

2.3. PUDUHEPA'NIN ULUSLARARASI YAZIŞMALARI

Kadeş Barış Anlaşmasına kral ile eşit olarak mührünü vuran kraliçe Puduhepa aynı zamanda müstakilen diğer ülkelerin kral ve kraliçeleri ile de mektuplaşmıştır. Kraliçe Puduhepa'nın Mısır kraliçeleri Tuya ve Nefertari ile olan mektupları daha çok dostane yazışmalar şeklinde olurken; Mısır kralı olan II. Ramses ile daha çok siyasi konular üzerine yazışmalar gerçekleştiriyordu¹²³.

Kadeş Anlaşmasından sonra iki ülkenin kraliyet aileleri birbirlerine kutlama mektupları ve hediyeler göndermişlerdir. Kraliçe Puduhepa'nın bir mektubuna Mısır kraliçesi Neptera'nın yanıtı şöyledir:

“Mısır Kraliçesi Neptera'nın Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın mektubuna cevabı:

Mısır ülkesinin büyük Kraliçesi Neptera şöyle (der):

Hatti ülkesinin büyük Kraliçesi Puduhepa'ya söyle:

Ben, kızkardeşin, iyiyim. Ülkem (de) iyidir.

Sen, kızkardeşim (de) iyi olasın.

Ülken de iyi olsun. İşte, senin,

kızkardeşinin, nasıl olduğumu

sormak için ve büyük kral, Mısır ülkesinin kralı, ile

büyük kral. Hatti ülkesinin kralı, arasındaki

iyi barış ile iyi kardeşlik ilişkisinin

varlığı dolayısı ile bana yazdığını işittim.

Güneş Tanrısı ile Fırtına Tanrısı senin başını yüceltecekler.

Güneş Tanrısı barışı geliştirecek.

Büyük kral, Mısır ülkesinin kralı ile kardeşi büyük kral,

Hatti ülkesinin kralı arasındaki iyi kardeşliği sonsuza dek

koruyacak; ben de seninle barış içindeyim.

Sen kız kardeşimle aynı biçimde kardeş olduk.

İşte sana, kız kardeşime, senin için, selamlama hediyesi

olarak bir hediye gönderdim.

Sen, kız kardeşim, kralın habercisi Parihnawa'nın eliyle

gönderdiğim hediyeyle bilesin:

Boyun için bir (zincir), çok renkli, saf altından,

12 telden oluşmuş, ağırlığı 88 şekel;

1 tane çok renkli maklalu giysisi, kral kalitesi;

1 tane çok renkli koton tunika, kral kalitesi;

5 tane çok renkli koton giysi, iyi kaliteli ince (iplikten);

5 adet çok renkli koton tunika, iyi kaliteli ince (iplikten);

Bütün giysilerin toplamı: 12 koton giysi.”¹²⁴

¹²³ Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.267.

¹²⁴ Alp, *Hitit Çağında Anadolu: çivi yazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*, *a.g.e.*, s.159-160.

Mektupta Mısır kraliçesi Neptara Puduhepa'ya "kardeşim" diye hitap etmekte ve barış için Puduhepa'yı kutlarken aynı zamanda Puduhepa'ya gönderdiği hediyelerden de bahsetmektedir. Neptara'nın Puduhepa'ya "kardeşim" diye hitap etmesi iki ülke arasında oluşan dostluğun ve aynı zamanda güç eşitliğinin bir göstergesi olabilir.

Mısır ile Kadeş Barışı yapıldıktan sonra III. Hattuşili ve kraliçe Puduhepa'nın özellikle II. Ramses ile birçok konuda yazışmaları mevcuttur. Anlaşmadan sonra bilindiği kadarı ile III. Hattuşili ve II. Ramses arasında 26 mektuplaşma gerçekleşirken Puduhepa ile II. Ramses arasında ise 13 mektuplaşma gerçekleşmiştir.

Puduhepa'nın kızının Mısır'a gelin olması ile ilgili II. Ramses ile birçok mektuplaşması olmuştur. Karşılıklı gönderilen mektupların bir örneği de şöyledir:

"II. Ramses'in Puduhepa'ya gönderdiği mektup:
Amon'un sevgilisi, güneşin oğlu, Mısır kralı, büyük kral Ramses şöyle (der):
Hatti ülkesinin kraliçesi, büyük kraliçe Puduhepa'ya söyle:
İşte, ben, kardeşin iyiyim. Evlerim, oğullarım, ordularım, atlarım, arabalarım iyidir.
Ülkemde büyük ölçüde iyilik vardır.
Sen, kız kardeşim (de) iyi olasın! Evlerin, oğulların, orduların, atların, arabaların iyi olsunlar! Asillerin iyi olsunlar! Ülkende büyük ölçüde iyilik olsun!
Kız kardeşime şöyle söyle:
İşte, habercilerim, kız kardeşimin habercileri ile birlikte bana geldiler. Onlar, bana kız kardeşimin, Hatti ülkesinin kralı, büyük kralın iyiliğini bildirdiler.
Onlar bana kız kardeşimin iyiliğini, kız kardeşimin oğullarının iyiliğini, ülkelerinin iyiliğini bildirdiler.
Kardeşimin, kız kardeşimin iyilik haberlerini alınca çok sevindim ve şöyle dedim:
"Çok şükür iyidirler."
Kız kardeşimin bana gönderdiği mektubu gördüm ve Hatti ülkesinin büyük kraliçesi Kız kardeşimin pek güzel bir biçimde yazdığı konuları işittim.
Kız kardeşime şöyle söyle:
Kardeşim Hatti ülkesinin kralı, büyük kral bana şöyle yazdı:
"Kızımın başına iyi kokulu yağı dökecek kişileri gönder!
Onlar onu Mısır kralının, büyük kralın evine götürsünler!"
İşte kardeşim bana böyle yazdı. Kardeşimin bana bildirdiği bu karar çok ve pek çok güzeldir.
Mısır'ın tanrıları ile Hatti'nin tanrıları iki büyük ülkeyi sonsuza dek bir ülke olarak birleştirmek için bizi bu karara sevk ettiler."¹²⁵

II. Ramses'in Puduhepa'ya gönderdiği bu mektubun konusu Ramses ve Puduhepa'nın kızı arasında gerçekleşen evlilik ile ilgilidir. Ramses "kızkardeşim" diye hitap ettiği Puduhepa'ya bu mektubunda Hattuşili'nin kızının Mısır'a gitmek için hazır olduğunu söylemesi üzerine duyduğu sevinci ifade etmektedir.

¹²⁵ Sedat Alp; *Hitit Çağında Anadolu: çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*, 3. Basım, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, No: 140, Ankara 2002, s.159-160.

III. Hattuşili Ramses'e yazdığı mektuplarda sadece siyasi konular hakkında değil bunun yanında bazı şahsi durumlar için de yazmaktaydı. III. Hattuşili'nin kız kardeşi Maşanauzzi'nin yaşının elli olması ve o yaşa kadar çocuk sahibi olmaması konusu ile alakalı II. Ramses'ten yardım istediği bir rica mektubu bulunmaktadır. II. Ramses bu mektuba cevaben şöyle der:

“Kardeşim, kız kardeşin Matanazi hakkında şöyle yazdın; ‘onun çocuk doğurabilmesi için ilaç hazırlayabilecek bir adam yollayabilir misin’ ve ben Kardeşime şöyle söyledim: ‘Bak, Matanazi’yi, kız kardeşini tanıyorum. O, 50 yaşında! Asla! O, 60 yaşında! Bak, 50 yaşında bir kadın, hiçbir zaman 60 yaşında olduğunu söylemez! Onun çocuk doğurması için herhangi bir ilaç yapılamaz. Ancak Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı emir verirse, kız kardeşin için bu istek yerine getirilecektir. Ve ben, ona çocuk sahibi olması için bir uzman rahip ve uzman doktor göndereceğim.”¹²⁶

II. Ramses'in ve III. Hattuşili'nin birbirlerine kardeşim diye hitap etmeleri o dönemin diplomasisi gereği eşit devlet olduklarını göstermektedir. Ancak birbiri ile müttefik olan devletlerin kralları birbirlerine kardeşim diyebilirler ortak dost ve düşman edinebilirler ya da hediyeleşebilirlerdi. Nitekim Assur kralının bir mektubunda III. Hattuşili'ye kardeşim diye hitap etmesine karşılık III. Hattuşili “ Biz bir anadan mı doğduk ki bana biraderim diyorsun?” diyerek Assur kralına tepki göstermiştir¹²⁷. III. Hattuşili'nin göstermiş olduğu tepkiden anlaşılıyor ki bu tarihlerde Hitit Devleti ve Assur Devleti aynı statüye sahip iki devlet değillerdir.

Kraliçe Puduhepa'nın diplomatik mektupları yalnızca Mısır Devleti ile sınırlı kalmamıştır. Siyasi bir evliliğin talebi için Alaşiya (Kıbrıs) kralı ile mektupları bulunmaktadır. Puduhepa bu mektuplarda krala “Büyük Kral” unvanı ile hitap ederek onu Hitit Devleti'ne denk görmüştür¹²⁸.

Puduhepa'nın bir diğer dikkat çeken mektubu ise ticari bir amaçla yazılmıştır. Bahsi geçen mektup Ugarit (Ras Şamra) Kralı Niqmaddu'ya yazılmış ve içeriğinde ise bir şikâyet barınmaktadır. Puduhepa Ugarit Kralı Niqmaddu'ya tüccarların

¹²⁶ Doğan-Alparslan, *a.g.e.*, s.70-79.

¹²⁷ Kinal; *Eski Anadolu Tarihi*, *a.g.e.*, s.156.

¹²⁸ Darga; *Eski Anadoluda Kadın*, *a.g.e.*, s.44.

ülkesini yol güzergâhı olarak kullanmak yerine ülkesinin dışından geçtiklerini ve bu yolla gümrük vergisi ödemekten kurtulduklarından bahsetmektedir¹²⁹.

Hititlerde okuryazarlığın devletin sınırlı bir kesiminde olduğu düşünüldüğünde Puduhepa'nın uluslararası yazışmalar yapıyor olması onun okuryazar olduğunu ve aynı zamanda bu yazışmaları yapabilecek kültür ve siyasi deneyime sahip olduğunun bir göstergesidir¹³⁰.

Puduhepa'nın kral ve kraliçeler ile yazışmaları değerlendirildiğinde yazılan mektupların içeriğinin birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Bazı mektuplar nezaket mektupları niteliğindeyken bunun yanında siyasi, adli ve ticari birçok hususta mektuplaşmaları bulunmaktadır. Bu da bize Puduhepa'nın birçok alanda etkinliğinin ve yetkisinin olduğunu kanıtlar niteliktedir.

¹²⁹ Eğilmez, *a.g.e.*, s.5.

¹³⁰ Binnur Çelebi; *"Anadolu'da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri ve Önemi"*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s.78.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PUDUHEPA’NIN HİTİT DEVLETİ’NE SOSYAL ETKİLERİ

1. ADLİ OLAYLAR

Puduhepa’nın kraliçe olarak bazı davalarda yargıç, bazı davalarda da sanık durumunda olduğunu görmekteyiz. Puduhepa’nın III. Hattuşili ile evliliğinin ilk zamanlarında Arma-Tarhunda’ya açılan bir davanın giriş metninde Hattuşili ile birlikte adının geçtiğini görmekteyiz¹³¹.

Puduhepa’nın kocası III. Hattuşili zamanında bir tapınak çalışanı hakkında bizzat açmış olduğu dava dikkat çekicidir. Bu dava muhatabının Puduhepa olması nedeniyle çok büyük önem arz eder. Puduhepa’nın tapınak çalışanına yaptığı suçlamanın nedeni kişisel bir meseleden dolayı değil tamamen devletin çıkarlarını korumaktır. Çünkü bu olayda tapınak mallarının tapınak görevlisi tarafından zimmete geçirildiği düşünülmektedir. Davacının kralın karısı olmasından dolayı III. Hattuşili bu davaya yargıçlık yapamamıştır. Otuz tanığın şahitliğinde dava gerçekleştirilmiştir¹³².

Davaya ait günümüze kadar ulaşan belgelerden bir tutanak örneği şöyledir (Bkz., Levha: 9):

“Söz konusu levazım, (kraliçenin) Büyük Fırtına Tanrısı’na emanet ettiği, yani savaş arabaları, bronz ve bakır kaplar, giysiler ile malzemeler, yaylar, oklar, kalkanlar (topuzlar), esirler (!), sığırlar, koyunlar, atlar ve katırlar-onbaşı Ukkura’nın herhangi bir kimseye mührü, alındı ve ödendi makbuz olmadan verdiği depo mallarıdır. Bundan dolayı kraliçe dedi ki: ‘Kraliçenin hizmetkârları ve altın uşakları, Büyük Fırtına tanrısı ve onbaşı Ukkara’ya gidin ve Lilvaniş tapınağında ciddi yeminler edin.’ Duruşma, sanığın babasının ve bir başka tanığın, doksan beş satır tutan, yeminli ifadeleriyle başlar. Sonra büyük Fırtına Tanrısı sorgulanır.

Maruvaş şöyle dedi: ‘Sen bir çift katırı Hilarizzi’ye verdin.’

Büyük Fırtına tanrısı cevapladı: “Ben katırları Hilarizzi’nin kendisinden (?) aldım ve kendisine olduğu gibi geri verdim.”

Maruvaş şöyle dedi: ‘Sen katırları Piha-....’ya verdin.’

Büyük Fırtına Tanrısı cevapladı: ‘Verilen katırlar sarayın ahırına getirilmemişti.’

Altın uşak Yarrazalmaş şöyle dedi: ‘Zuvappiş bir astattı ve bir talent bronz aldı.’

Büyük Fırtına Tanrısı cevapladı: ‘O bana öldüğünü söyledi.’

¹³¹ Gary Beckman, 1995, s.537; Bryce, *a.g.e.*, s.60.

¹³² Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.150.

Tanıkların ifadeleri ile son bulan metin genel itibari ile tarafsız ve şeffaf bir yargılama gerçekleştiğini göstermektedir. Fakat metnin devamı henüz bulunamadığından davanın neticesini bilemiyoruz¹³³. Davayı değerlendirdiğimizde tapınak görevlisinin görevini kötüye kullanması sebep gösterilmiştir. Davayı açanın bir kraliçe olmasına rağmen tanıkların dinlenmesi ve bir yargılama yapılması Hitit Devleti'nde hukukta eşitliğin gözetildiğinin bir göstergesidir.

Puduhepa'nın açtığı davaların yanında bir de Puduhepa'ya açılan bir dava olmuştur. Kocası III. Hattuşili'nin ölümünden sonra tahta geçen oğlu IV. Tuthaliya'nın karısı tavananna olan Puduhepa'ya karşı bir dava açmıştır. Davanın nedeni ise Puduhepa'nın kral olan IV. Tuthaliya'nın hastalığına sebebiyet vermesi olarak açıklanmıştır. Fakat IV. Tuthaliya'nın hastalığının tanrıların yardımı ile iyileşmesi sonrası Puduhepa'da davadan aklanmıştır¹³⁴. IV. Tuthaliya döneminde açılan bu dava iki kraliçenin arasında muhtemel bir güç çatışmasının olduğunu düşündürmektedir.

III. Hattuşili'den sonra tahta geçen oğlu IV. Tuthaliya döneminde Puduhepa hukuksal alanda daha da etkin bir hale gelmiştir. IV. Tuthaliya'nın krallığının ilk dönemlerinde ticari bir davada Puduhepa karşımıza çıkmaktadır. Davada Ugaritli gemici "Şukku" adında bir Hititliyi teknesine bilerek zarar verdiğini söyleyerek suçlamıştır. Hititli "Şukku" ise bunun bilerek yapılmadığını bir kaza olduğunu söyleyerek kendini savunmuştur. Ugaritli denizci söylediklerinin doğru olduğunu bir yemin ile beyan edince davada Ugaritli gemici haklı bulunmuştur. Puduhepa Şukku'nun Ugaritli gemiciye tekne ve teknenin içerisindeki mallar için tazminat ödemesine karar vermiştir. Puduhepa dava ile ilgili verdiği kararı Ugarit Kralı II. Ammistamru'ye bir mektupla bildirilmiştir¹³⁵. Puduhepa'nın bu dava ile ilgili kararını değerlendirdiğimizde Hititli gemiciye karşılık Ugaritli gemicinin lehine karar vermesi onun tarafsız bir adalet anlayışını benimsediğini göstermektedir.

Kraliçe Puduhepa'nın şahsına açılan dava gibi kocası III. Hattuşili'nin de bir davada davacı olarak yargılandığını görmekteyiz. Bu davada III. Hattuşili yeğeni III.

¹³³ Gurney, *a.g.e.*, s.84; Doğan; *a.g.e.*, s.80-81.

¹³⁴ Brandau ve Schickert, *a.g.e.*, s.282.

¹³⁵ Bryce, *a.g.e.*, s.287.

Murşili ve ailesini suçlamaktadır. III. Hattuşili açılan davayı şu cümleler ile anlatmaktadır:

“Zida’nın oğlu Armadattaş ve başkaları hakimem İştari’nin ve biraderimin bana lütuflarını görünce kıskandı, ona karşı hürmet etmedi. Bunun üzerine karısı ve oğulları ile beraber beni büyülemeğe başladılar.... Sarayda bir mahkeme kurulunca, hakimem İştari ilahi kudretini gösterdi ve o davalardan yeni bir dava çıkardı. Armadattaş’da karısı ve oğullarında büyücülük buldular. Bunu, onun aleyhine tesbit ettiler. Tanrıçanın şehri Şamuha büyü ile doldu. Hakimem İştari bana karşı davayı ona kaybettirdi. Onun karısını ve çocuklarını biraderim benim önüme gönderdi. Ben onları Alaşya (Kıbrıs)’ya sürgün ettim.”¹³⁶

Puduhepa’nın oğlu IV. Tuthaliya döneminde bir adli olayda mührü bulunmaktadır. Ugarit Kralı Amişşamru ile Amurru Kralı Bentešina’nın kızının boşanma kararının onay metninde Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nın bir kadına sarıldığı halde resmedildiği mühür Kraliçe Puduhepa’ya aittir. Bu karar metninin dikkat çekici olan önemi ise IV. Tuthaliya ve Puduhepa’nın aynı mühründe yer almasıdır¹³⁷. Bu boşanma davasının Hitit devleti için büyük bir önemi vardır. Dönemin iki vassal devletinin bu dava ile karşı karşıya gelmesi bölgedeki barış ortamını tehlikeye sokabilecek boyuttadır. Fakat IV. Tuthaliya davayı iyi bir şekilde yöneterek iki devlet arasında oluşabilecek sorunların en aza indirgenmesini sağlamış ve bölgedeki dengelerin korunmasında etkili olmuştur¹³⁸.

2. PUDUHEPA’NIN DİNE ETKİSİ

Hattuşili’nin Puduhepa ile evlenmesinden sonra Lawazantiya kentinin koruyucu tanrıçası İştari’nin Hitit Devleti’ndeki önemi artmıştır. III. Hattuşili döneminde Hitit dininde Hurri etkisi artmaya başlamış ve Hurri tanrıları Hitit panteonuna aktarılmaya başlanmıştır. Aktarılan tanrılardan en önemlileri Teşup ve Hepat tanrı çiftidir. Hititlerin Fırtına tanrısı ile tanrı Teşup, Arinna’nın Güneş Tanrıçası ile de Hepat eşitlenmiştir¹³⁹. Böylesi bir tanrı eşleştirilmesi durumu Hattuşili’den önce görülmemiştir. Hepat, Puduhepa’nın doğduğu ülkenin koruyucu tanrıçasıydı. Puduhepa’nın Kadeş Barış anlaşmasının Mısır nüshasına kazınan

¹³⁶ Kinal; *Eski Anadolu Tarihi*, a.g.e., s.223.

¹³⁷ Sedat Alp ve Sedat Erkut, “Hitit Kralı III. Hattusili ile Kraliçe Puduhepa’nın Gümüş Tablet Üzerindeki Mühürleri”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 5, 2002, s. 1-6.

¹³⁸ İlknur Taş; “Hitit Kralı IV. Tudhaliya’nın Suriye Politikası”, 38. *İCANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, Eylül, 2007, C.VI., Ankara 2012, s. 3029-3038.

¹³⁹ Fatma Sevinç-Erbaşı, "Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Kars 2008, s. 175-195.

mühründe Arinna'nın Güneş Tanrıçasının kucağında olması bu tanrının Hepat ile aynı görüldüğünü de kanıtlamaktadır¹⁴⁰.

III. Hattuşili ve kraliçesi Puduhepa'nın yönetimde olduğu tarihlerde Kizzuwatna'nın Lawazantiya tanrıçası İştar'ın Hitit tanrıları arasında önemli bir yer edinmesinin en önemli nedeni kralın karısı olan Puduhepa'nın bu şehrin ve tanrıçanın hizmetinde olan bir rahibe olmasıdır. Puduhepa'nın kraliçe olduktan sonra da ülkesine ve tanrılarına bağlılığını sürdürmesi de bu tanrıçanın Hitit Devleti'nde etkinliğini artırmıştır. III. Hattuşili'nin kral olmadan önce başka bir şehrin (Samuha) İştarı'nın hizmetinde olması, tanrıça İştar'ın bu çiftin evlilikleri döneminde etkin olma sebeplerinden biridir¹⁴¹. Bu bilgiler ışığında III. Hattuşili ve Puduhepa'nın dini anlayışları ve yakın oldukları tanrıları yalnızca kendi inançları ile kalmadığını aynı zamanda yönetimde oldukları dönemde bu tanrıların ülkede daha fazla ön planda tutulmasını sağladıklarını söyleyebiliriz.

Hitit dininde tanrıçalara verilen önem Geç Hitit Dönemi'nde de özellikle Tabal bölgesinde devam etmiştir. Tabal bölgesinde ana tanrıça olarak “Kybele” tanrı bölgede önemli tanrıçaların başında yer almıştır¹⁴². Bu durum göstermektedir ki Hitit dininde kuruluştan yıkılışa değin inanışta tanrıçalar önemli bir konumda yer almışlardır.

Puduhepa'nın Hitit kraliyet ailesine girişi ile birlikte kendi ülkesinde etkin olan Hurri kültürü ve dini Hitit Devleti'ne nüfuz etmeye başlamıştır. Puduhepa bu etkinliği daha da arttırmak için Hattuša'da doğduğu ülkenin (Kizzuwatna) dini ve kültürel vesikalarının birebir örneklerinin bulunduğu bir arşiv oluşturulmasını sağlamıştır. Puduhepa kurduğu arşivin yönetimini başkâtip sıfatıyla “Walwaziti” adlı bir kişiye vermiştir. Arşivlerde bulunan metinlerde dini ayinlerin, ritüellerin, kurban ve adakların yapılma şekilleri ayrıntılı bir şekilde resmedilmektedir¹⁴³. Kurulan bu arşiv ile halkın Hurri dinini daha iyi öğrenmesi ve dinin uygulamasını kolaylaştırmak

¹⁴⁰ Gurney, *a.g.e.*, s.120-121.

¹⁴¹ Yiğit, “Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzatia/ Lawazantiya'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *a.g.m.*, s. 1-14.

¹⁴² Selim Pullu; *Geç Hitit (Tabal) Krallıkları*, Kocatepe Akademi Yayınları, Afyonkarahisar 2013, s.77.

¹⁴³ Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu III*, *a.g.e.*, s.140.

aynı zamanda ülkeye getirilen yeni dinin ve kültürün daha sonraki kuşaklar tarafından da benimsenip yaşatılması gözetilerek yapılmış olmalıdır.

Puduhepa'nın oğlu IV. Tuthaliya döneminde Hurri kültlerinin Hitit ülkesine aktarımı büyük bir hız ve ciddiyetle yapılmaya başlanmıştır. Kral IV. Tuthaliya ve annesi Puduhepa görevlendirdikleri memurlar aracılığı ile Hurri dini ile ilgili raporlar hazırlatmışlar, Hurri dininde yapılan dini ritüellerin ve bayramların ayrıntılı açıklamasını ve derlemesini yaptırmışlardır¹⁴⁴.

IV. Tuthaliya ve Puduhepa tarafından yapılan dini reform için tapınakların ihtiyaç ve eksikleri tapınak memurları tarafından rapor olarak hazırlanmıştır. Raporlar neticesinde dini yerlerin gerekli onarımları yapılmış ve ülkedeki tapınaklara ek olarak yeni dini tapınakların sayısı artırılmıştır. Sayıları artan tapınakların ihtiyaç duydukları dini görevlilerin temini sağlanırken, tapınaklardaki malzemelerin daha kaliteli veya değerli metaller kullanarak yapılmasına özen gösterilmiştir¹⁴⁵. Yeni dini reformun IV. Tuthaliya ve Puduhepa tarafından çok önemsenerek ve sistemli bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Halkın yeni dini reformu benimsemesi ve reformun kalıcı olması amaçlanmış olmalıdır.

Puduhepa'nın kocası III. Hattuşili döneminde başlatmış olduğu dinde eşleştirme hareketi oğlu IV. Tuthaliya döneminde de devam etmiş ve panteonda Hurri ve Hitit tanrıları arasında uyum sağlanmıştır. Panteondaki tamamlanma tanrı üçlüsü Arinna'nın Güneş Tanrısı, Hatti'nin Fırtına Tanrısı ve oğulları Nerik Fırtına Tanrısının panteonda yer almasıyla tamamlanmıştır. Bu uyum Yazılıkaya kabartmalarında ayrıntılı olarak verilmiş ve dini reformun son hali resmedilmiştir¹⁴⁶ (Bkz., Lev-3).

Kraliçenin ülkesinden alınan bazı dini geleneklerin içerisinde “kurban” geleneğinin de bulunduğu düşünülmektedir. Bu kurban geleneği kişinin başına gelen

¹⁴⁴ Burney; *a.g.e.*, s.71.

¹⁴⁵ Bryce, *a.g.e.*, s.154.

¹⁴⁶ Collins, *a.g.e.*, s.177.

kötü olaylardan kurtulma amacı ile verdiği bir diyet şeklinde gerçekleşiyordu. Bu geleneğin başka bir örneğine I. Šuppiluliuma'dan önce rastlanılmamıştır¹⁴⁷.

Bir metinde Hepat'a kurban sunan bir kraliçeden bahsedilmektedir. Adı bilinmeyen bu kraliçenin Puduhepa olduğu düşünülmektedir. Bu kurban betimlemesinde Puduhepa oğulları ile birlikte Tanrıça Hepat'a et, ekmek ve kaburga sunmak için çadırda görülmektedir¹⁴⁸. Hititlerde görülen kurban geleneğinin farklı bir hali günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Anadolu'da kötü bir durumdan kurtulma veya iyi bir durumun gerçekleşmesi sonrasında şükür duygusu ile kurban adanması geleneği halen devam eden bir gelenektir. “Yazılıkaya kabartmalarının bir sahnesinde geçen dünyanın belki de ilk “teslis” inancının yansıması olabileceğinin kanısında olan Akurgal bu durumu şöyle ifade etmektedir: Yazılıkaya kabartmalarının orta sahnesinde Hepat'ın arkasında panter üzerinde duran bir tanrı görülmektedir; sağ elinin üzerindeki kafasız insan vücudu, Güterbock'un yorumladığı üzere Hepat'ın, adı metinlerden bilinen oğlu Tanrı Šarruma'dır. Bir tanrı işareti olan ortadan bölünmüş elips ile bir yarım vücut arasında karşılıklı ikişer çizgi Šuppiluliuma'nın mühründen bildiğimiz “ma” sesini veren hiyerogliftir. Böylece panter üzerindeki bu tanrının Šarruma olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu ise ilginç bir sonuç vermektedir. Çünkü bu tanrı ile birlikte orta sahne baba, anne ve oğuldan oluşan bir tanrı ailesine dönüşmektedir.” Bu tasvirlerde geçen anne Puduhepa, baba III. Hattuşili ve oğul ise IV. Tuthaliya olarak düşünülmektedir¹⁴⁹. Ülkenin yönetiminin her alanında karşımıza çıkan Puduhepa'nın bu kabartma ile oğlu ve kocası ile resmedilmesi onun kral ve veliaht prens ile eşit görüldüğünün bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Puduhepa'nın “Karanlıklar Tanrıçası” adı ile bilinen bir tanrıya adaklarda bulunduğunu görmekteyiz. Metinlerde Bu tanrıçaya yapılan adaklar ile ilgili çok fazla bilgi verilmiş olması düşündürücüdür. Karanlıklar Tanrıçası'na sunulan bazı adaklar şunlardır: Değerli taşlar ve madenler, güneş kursları, yıldız şeklinde süs

¹⁴⁷ Ahmet Ünal, “Hititlerde Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler”, *Anadolu (Anatolia)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi/Ankara Üniversitesi Basımevi, S:19, 1975, s. 165-173.

¹⁴⁸ Ilse Wegner; *Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen*, C. 3, S. 2, Bonsignori, Roma, 2002, s.197.

¹⁴⁹ Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, a.g.e., s.123.

eşyaları, mücevherler, yemekler, meyveler, şifalı ot ve giyim eşyaları ve buna benzer birçok eşya tanrıçaya sunulanların arasındadır¹⁵⁰.

Hattuşili ve Puduhepa çiftinin koruyucuları olarak kabul ettikleri tanrılarının savaşçı özellikte olmaları dikkat çekicidir. Puduhepa'nın koruyucusu olarak kabul ettiği Lawazantiya şehrinin İstar'ı ve Hepat'ı savaşçı özellikte tanrıçalardır. Lawazantiya İstarı'nın erkek gibi kıyafetler giydiğini ve savaşçı özellikte olduğunu bir rüya belgesinden öğrenmekteyiz. Puduhepa'nın kocası III. Hattuşili'nin hastalığı için adak adadığı tanrıça Lelvani de cehennem tanrıçasıdır¹⁵¹. Puduhepa ve III. Hattuşili çiftinin koruyucu tanrıçalarının savaşçı nitelikte olmaları belki de bu çiftin güçlerinin altını çizmek amacı ile seçilmiş tanrıçalar olduklarını düşündürmektedir.

3. PUDUHEPA'NIN SANATA ETKİSİ

Puduhepa'nın bazı kabartmalar, kaya anıtları ve mühürlerde resmedildiğini görmekteyiz. Çalışmanın bu kısmında Puduhepa'nın birçoğu dini nitelikte olan sanat eserlerini ve bu eserlerin döneme etkilerini inceleyeceğiz.

Puduhepa ve III. Hattuşili'nin yer aldığı Fraktin Kaya Anıtı'nda¹⁵² resmedilmiş iki betimleme bulunmaktadır. Betimlemenin bir yüzünde sunağın her iki yanında kısa elbiseli sivri şapkaya sahip iki erkeğin birbirine dönük olarak ayakta durmaları resmedilmiştir. Bu erkeklerden biri III. Hattuşili olup sol omzunda bir yay ve belinde bir kama ile içki sunarken betimlenmiştir. Diğer erkek ise Fırtına Tanrısını temsil etmekte ve kendisine içki sunan III. Hattuşili'nin karşısında sağ omzuna dayadığı bir asa ile görülmektedir. Kabartmanın diğer tarafında ise kraliçe Puduhepa tahtında oturan tanrıçaya içki sunarken tasvir edilmiştir¹⁵³(Bkz., Lev-5). Puduhepa'nın içki sunduğu tanrıça ile ilgili Akurgal'ın görüşü, bu tanrıçanın Güneş Tanrısı Arinna (Hurri adıyla Hepat) olduğu yönündedir. Resmedilen bu sununun Hitit sanat dünyasında çok önemli bir yeri olduğundan ve daha önce bir tavanannanın tanrıya tek başına sunu yaptığının görülmediğini ifade eder¹⁵⁴. Fraktin Kaya

¹⁵⁰ Yağcı, *a.g.e.*, s. 747-755.

¹⁵¹ Darga; *Eski Anadoluda Kadın*, *a.g.e.*, s.50.

¹⁵² Fraktin Kaya Anıtı Kayseri'nin 50 km güney doğusunda ve Develi kasabasının ise 18 kilometre yakınında bulunmaktadır. (Burney, *a.g.e.*, s.89.)

¹⁵³ Akşit; *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Tarih Hazinesi*, *a.g.e.*, s.57.

¹⁵⁴ Akurgal; *Anadolu Kültür Tarihi*, *a.g.e.*, s.119.

Anıtı'nda dikkati çeken en mühim konu ise III. Hattuşili'nin tören kıyafeti yerine savaş kıyafetleri ile ve Puduhepa'nın da tamamen kapalı bir rahibe kıyafetliyle betimlenmiş olmasıdır¹⁵⁵.

Franktin kaya anıtında yalnızca figürler değil aynı zamanda bazı hiyeroglif yazılar da bulunmaktadır. Bu hiyeroglifin çevirisi şu şekildedir:

"Tanrı <Tarhunt> (Fırtına tanrısı)"

"Büyük kral Hattusili büyük kral"

"Tanrıça Hepat"

"Puduhepa, büyük kraliçe"

*"Kizzuwatna'nın kızı, tanrısallaştı (tanrı oldu)"*¹⁵⁶

Yazılıkaya kabartmalarında Puduhepa ve ailesi ile ilgili dikkat çekici bilgiler vardır. Bu kabartmada Puduhepa kendisini tanrıça Hepat, kocası III. Hattuşili'yi Fırtına Tanrısı ve IV. Tuthaliya'yı da tanrı Şarruma ile özdeşleştirmiş olmalıdır¹⁵⁷ (Bkz., Lev-6).

Yazılıkaya kabartmalarında geçen Tanrıça Hepat bir aslan üzerinde ayakta durmaktadır. Tanrıçanın sağ yumruğunun üzerinde ^DHe-pa-tu yazmaktadır (Bkz., Lev-7). Fraktin Kaya Anıtı'nda da tanrıçanın ismi DHIPATU olarak geçmektedir. Yazılıkaya Hepat kabartmasının tarihi bilinmemekle birlikte Fraktin Kaya Anıtı'ndaki Hepat figürünün III. Hattuşili'nin krallık zamanına tarihlenmektedir¹⁵⁸.

Yazılıkaya kabartmalarında resmedilen tanrılar Hurri kökenlidir. Babası III. Hattuşili döneminde başlayan dinde Hurri etkisinin IV. Tuthaliya döneminde de devam ettiğini Yazılıkaya Kabartmalarında görmek mümkündür. Yazılıkaya Kabartmalarında Hurri etkisine giren Hitit tanrılar panteonu açıkça resmedilirken IV. Tuthaliya'nın panteonun kurucusu olarak kabartmada yerini almıştır¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Kinal; *Eski Anadolu Tarihi*, a.g.e., s.220.

¹⁵⁶ Savaş, a.g.m., s.95-114.

¹⁵⁷ Akurgal; *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, a.g.e., s.60.

¹⁵⁸ Helmuth Bossert, "Hitit Hiyeroglif Metinlerinde Tanrıça Hepat", Çev: U. B. Alkım, *Belleten*, C. XV, S. 59, Temmuz 1951, s.324-332.

¹⁵⁹ Ali Özcan, "IV. Tuthaliya'nın Kült Reformu", *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 18, 2017, s.43-52.

Hattuşili ve Puduhepa'nın ana figürü oldukları kabartmalardan birisi de Taşçı kaya kabartmasıdır. Taşçı kabartması Yenice ırmağının Taşçı mahalinde yer almaktadır. Anıtta kraliçe ve kral ibadet ederken resmedilmişlerdir¹⁶⁰.

¹⁶⁰ Kınal; *Eski Anadolu Tarihi, a.g.e.*, s.196.

SONUÇ

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu’da yaşamış en önemli uygarlıklardan biri Hititlerdir. MÖ 18. yüzyılda Anadolu’da kurulan bu devletin kökenleri bilinmemektedir. Hititler yaşadıkları dönemde Akdeniz ticaretine egemen olabilmek için Kuzey Suriye’yi kontrol etmeye çalışmışlardır. Yukarı Suriye ve Mezopotamya’da kurulan Hurri kökenli Mitanni Devleti ile savaşmışlardır. Hititlerin en önemli askeri başarılarından biri de dönemin güçlü devletlerinden Babil krallığının yıkılmasına neden olmalarıdır.

Hitit Devleti’nde kraliçeler önemli bir konumdaydı. Hititlerde kraliçe, Hitit kralına eşit, siyasi, adli ve dini görevleri olan bir kişi olarak temsil edilmekteydi. Hitit kraliçeleri dış politikanın içerisinde yer almış ve diplomaside aktif şekilde rol oynamışlardır. Hititlerde kraliçeler krallığın kadın temsilcileri gibi görev yapmaktaydılar. Kraliçeler gerektiğinde bireysel mühürlerini kullanarak kral ile birlikte ulusal ve uluslararası alanda söz sahibi olmuşlardır.

“Tavananna” unvanı ile anılan ve kralın yasal eşi olan kraliçelerin yetkileri eşleri olan kralların hüküm süreleri ile sınırlı değildi kraldan sonra başa geçen yeni kral döneminde de tavanannalık görevini devam ettirebiliyorlardı. Dini olarak kral ile eşit tutulan kraliçelerin öldüklerinde kutsal olduklarına inanılıyordu. Kraliçelerin adli davalara bakma yetkileri toplumsal konulara da uzak olmadıklarının göstergesidir. Dini bayramlarda ve kutsal törenlerde kralın yanında yer alan kral olmadığı zamanlarda dini törenleri yönetmek kraliçenin başlıca görevleri arasındaydı.

Hitit tarihinde önemli rol oynayan kraliçelerden akla ilk geleni Puduhepa’dır. Kizzuwatnalı bir rahibin kızı olan Puduhepa III. Hattuşili ile evlenerek Hitit kraliçesi olmuştur. Kizzuwatna Krallığı, Hititlerin vazgeçilmez bağlaştığı idi. Kizzuwatna yönetim olarak, ovalık Kilikya (Adana-Mersin), Suriye’nin kuzeyi ve Kumanni topraklarının önemli bir bölümünü içine almaktaydı. Hattuşili Akdeniz ticaretinde rol oynamak ve Kuzey Suriye’ye egemen olmak için bu bölgedeki Hurri kökenli Mitannileri etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. O tarihlerde savaş dışında Hititlerin kullandığı yöntemlerden biri de krallıklar arasında evlilik bağı ile siyasi güç sağlamaktı. Hitit kralı III. Hattuşili’nin de Hurri kökenli bir rahibe olan Puduhepa ile

evlenmesinin, Hattuşili'nin kral olmak için tapınakların ve Mitanni Devleti'nin desteğini sağlamak amacıyla yapılan siyasi bir evlilik olabileceği düşünülmektedir.

III. Hattuşili ile evlendikten sonra önce kocasının vali olarak yönettiği Hakkı bölgesine kraliçe olmuş daha sonra da Hattuşili'nin Hitit tahtına oturması ile tavananna unvanını almıştır. Hasta bir kral olan III. Hattuşili ile evlenen Puduhepa belki de kocasının hastalığından dolayı devlet işleri ile fazlası ile ilgilenmiştir. Devletin askeri idaresinin dışında her alanda Puduhepa'nın varlığını görmek mümkündür.

Devlet yönetiminde aktif bir şekilde rol alan Puduhepa devletlerarası siyasette de önemli roller üstlenmiştir. Kadeş Savaşı'ndan sonra Mısır firavunu II. Ramses ile arasında birçok siyasi mektuplaşma gerçekleştirmiştir. Hitit Devleti ve Mısır arasında imzalanan Kadeş Anlaşmasında III. Hattuşili ile Puduhepa'nın da mührü bulunmaktadır. Mısır ile düzelen ilişkilerden sonra Puduhepa kızını Mısır firavunu II. Ramses ile evlendirerek iki devlet arasında akrabalık bağı oluşmasını sağlamıştır.

Puduhepa Hitit tarihine Hurri kültür ve geleneklerini Hitit ülkesine sistemli olarak taşıyan ilk kişi olarak geçmiştir. Hatti ülkesi ve memleketi Kizzuwatna'da ne kadar yazılı tablet varsa, hepsini kopya ettirmiş ve Hattuşa'da özel bir "Kizzuwatna arşivi/kütüphanesi" kurmuştur. Hitit ülkesinde Puduhepa dönemine ait sayısız dua, fal metinleri ve diğer birçok dini metin bulunmaktadır. Bu metinlerin birçoğunda kocası III. Hattuşili'nin askerî ve siyasî başarılarını metheden kraliçenin kocasının hastalığının iyileşmesi için tanrılardan yardım istediği birçok dua metni bulunmaktadır.

Puduhepa, III. Hattuşili'nin ölümünden sonra Hitit sarayında "Tavananna" (Ana Kraliçe) olarak hüküm sürmüştür. Oğlu kral IV. Tuthaliya'nın henüz küçük yaşta olması nedeniyle Hitit krallığını bir süre yönetmiştir. IV. Tuthaliya'nın krallığın yönetimini aldıktan sonra üvey annesi Puduhepa ile bazı çatışmalar yaşadığı belgelerde geçmektedir. Puduhepa'nın IV. Tuthaliya'nın kraliçe olan karısı ile iktidar mücadelelerine giriştiği ve son yıllarında zor zamanlar geçirdiği bilinmektedir.

Puduhepa'nın Hitit Devleti'ne bıraktığı etkiler üzerine Yeni Hitit Devleti zamanında kraliçelerin siyasi, dini ve sosyal konularda etkinliklerinin arttığı anlaşılmaktadır. Puduhepa kral ile eşit haklara sahip olarak, bağımsız bir şekilde

devleti yönetmiştir. Hitit toplumunda erkek egemen bir yapı olmasına rağmen Kraliçe Puduhepa'nın bir kadın olarak yönetimde etkinlik göstermesi onun bulunduğu çağın çok ötesinde olduğunu göstermektedir. Nitekim kendisinden sonra yaşayan birçok kraliçe belirli alanlarda etkinlik göstermiş olsalar da Puduhepa'nın sahip olduğu yetkiler ile eşit yetki alabilen çok az kraliçe olmuştur.

Puduhepa, döneminde var olan kadın rollerinden çok farklı bir profil çizerek din alanında ve yönetimde çağdaşı olan kraliçelerden farkını ortaya koymuştur. Uluslararası politikada olan başarısı ve diplomasi yeteneği ile döneminden günümüze değin birçok yönetici kadın lider için model olmayı başarmıştır. Yaşadığı çağın önüne geçerek önemli tarihi kişilikler arasına adını yazdırmış, yönetimde erkek egemen kuralını çiğnemiş ve Anadolu kadınının gücünü temsil eden bir kraliçe olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKŞİT, İlhan. *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Tarih Hazinesi*, Akşit Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul, 1982.
- AKŞİT, İlhan. *Hititler, Türkiye'nin Tarih Hazinesi Orta Anadolu Uygarlığı*, No:2, Sandoz Yayınları, İstanbul, 1981.
- AKURGAL, Ekrem. *Anadolu Kültür Tarihi (12. Basım)*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, No: 67, Ankara, 2000.
- AKURGAL, Ekrem. *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 1995.
- ALP, Sedat. "Hitit Kanunları Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:5, 1947, ss. 465-482.
- ALP, Sedat ve ERKUT, Sedat. "Hitit Kralı III. Hattusili ile Kraliçe Puduhepa'nın Gümüş Tablet Üzerindeki Mühürleri", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 5, 2002, ss. 1-6.
- ALP, Sedat. *Hitit Çağında Anadolu: çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Yayınları, Yayın No: 140, Ankara, 2002.
- ALPARSLAN- DOĞAN, Meltem. "Hititler'de Kadın", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 32, 2013, ss.70-79.
- AY, Şeyma. "Hitit Siyasi Tarihi'nde Şeha Nehri Ülkesi ve Önemi", *History Studies (International Journal Of History)*, Cilt: II, Sayı: II, 2010, ss. 1-13.
- BALCIOĞLU, Burhan. "Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde Geçen "MU-ti meiani-"Hakkında Bazı İzlenimler", *Belleten*, Cilt: XLIX, Sayı: 193, Nisan 1985, ss.41-52.
- BALKAN, Kemal. "Eti Hukukunda İç Güveylik", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 1948, ss. 147-152.
- BAYKAL- SEEHER, Ayşe. "Hitit Dünyasına Kısa Bir Bakış", *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, Ed: Fatma Canpolat, 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, ss. 14-19.

- BECKMAN, Gary. *Hittite Diplomatic Textes*, Society of Biblical Literature, Atlanta 1996.
- BOSSERT, Helmuth. “Hitit Hiyeroglif Metinlerinde Tanrıça Hepat”, çev: U.B. Alkım, *Belleten*, C. XV, S. 59, Temmuz 1951, ss. 324-332.
- BOZKURT- TÜLİN, Cengiz. “Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasındaki Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (56), 2014, ss. 19-34.
- BRANDAU, Birgit ve SCHICKERT, Hartmut. *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, çev. Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2003.
- BRYCE, Trevor R. *The Kingdom of the Hittites*, Oxford University Press Inc., New York, 2005.
- BURNEY, Charles ve MARSHALL, Lang David. *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat of Caucasus*, A Phoenix Press., London, 2001.
- BURNEY, Charles. *Historical Dictionary Of Hitites, Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras*, Scarecrow Press, No: 14, Oxford, 2004.
- CENGİZ, Tülin. *Hitit Çağı’nda Anadolu’da Anaerkil İzler*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- CERAM, C. W. *Tanrıların Vatanı Anadolu (7. Basım)*, Çev. Esat Mermi Erendor, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.
- CHILDE, Gordon V. “*The Urban Revolution*”, *The Town Planning Review*, Vol. 21, No. 1, Apr., 1950, ss. 3-17.
- COLLINS, Billie Jean. *The Hittites And Their World*, Society and Biblical Literature, No: 7, Atlanta, 2007.
- COLLINS, Billie Jean ve MICHALOWSKI, Piotr. *Beyond Hatti: A Tribute to Gary Beckman*, Atlanta, 2013.
- ÇELEBİ, Binnur. “*Anadolu’da Hitit Sosyal Yaşamında Kadının Yeri ve Önemi*”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

- DARGA, Muhibbe. “Hititlerin Kült Törenlerinde Kadınları Yeri ve Görevleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4-5, İstanbul, 1974, ss. 231-246
- DARGA, Muhibbe. *Eski Anadolu'da Kadın (2. Basım)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 2033, İstanbul, 1984.
- DİNÇOL, Mehmet Ali. “Ashella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış”, *Belleten*, Cilt: XLIX, Sayı: 193, Nisan 1985, ss. 1-40.
- DOĞAN, Erdal. *Hitit Hukuku Belleklerdeki Kayıp (2. Baskı)*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- EĞİLMEZ, Mahfi. *Hitit Ekonomisi*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Popüler Dizisi: 21, İstanbul, 2005.
- ERBAŞI- SEVİNÇ, Fatma. "Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Kars, 2008, ss. 175-195.
- ERDAN, Emre. “İÖ 24-9. Yüzyıllar Arası Önasya'nın Kadın Yöneticileri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 2, Sayı: 3, 2015, ss. 15-26.
- ERTEM, Hayri. “Hattiler ve Hititler Dönemi'nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolu'suna Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar-1”, *Archivum Anatolicum- Anadolu Arşivleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2., 2003, ss. 39-72.
- GAVAZ- SİR, Özlem. “Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1, Aralık 2008, ss. 21-39.
- GOETZE, Albrecht. *State and Society of Hitites*, F. Steiner, 1964.
- GOETZE, Albrecht. *Kizzuwatna and the Problem of Hititte Geography*, New Haven, 1940.
- GURNEY, Oliver R. *Hititler*, çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

- HAUPTMANN Harald ve ÖZDOĞAN Mehmet. “Anadolu’da Neolitik Devrim”, 12.000 Yıl önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, *Theiss Verlag*, Stuttgart, ss. 404-410.
- HEINRICH, Otten. *Die Apologie Hattusilis III.*, StBoT 24, Wiesbaden, 1981.
- İNAN, Afet. *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri (4. Baskı)*, Atatürk Kitapları Dizisi: 3, MEB Basım Evi, İstanbul, 1982.
- KARAUĞUZ, Güngör. *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazıları Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.
- KINAL, Füzün. “Eski Anadolu’da Kadının Mevkii”, *Belleten*, Cilt: XX., Sayı: 79, Ankara, Temmuz 1956, ss. 355- 378.
- KINAL, Füzün. *Eski Anadolu Tarihi (4. Basım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- LAROCHE, Emmanuel. *Le voeu de Puduhepa*, *Revue de’Assiriologie et d’ Archeologie Orientale*, Paris, 1949.
- MACQUEEN, J.G. *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, çev: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1999.
- MACQUEEN, J.G. *The Hittites and their contemporaries in Asia Minor*, Thames and Hudson, New York, 1986.
- MURAT, Leyla. “Hitit Tarihi-Coğrafyasında Hakmiş ve İştahara Ülkelerinin Konumu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2008, ss. 181-204.
- MURAT, Leyla. “Anadolu’da Hitit Döneminde Kadın ve Önemi”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay. Samsun, 2016, ss. 73-80.
- ÖZCAN, Ali. “IV. Tuthaliya’nın Kült Reformu”, *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 18, 2017, ss. 43-52.
- REYHAN, Esmâ. “Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Akademik Bakış*, Cilt: II, Sayı: 4, 2009, ss. 157-174.

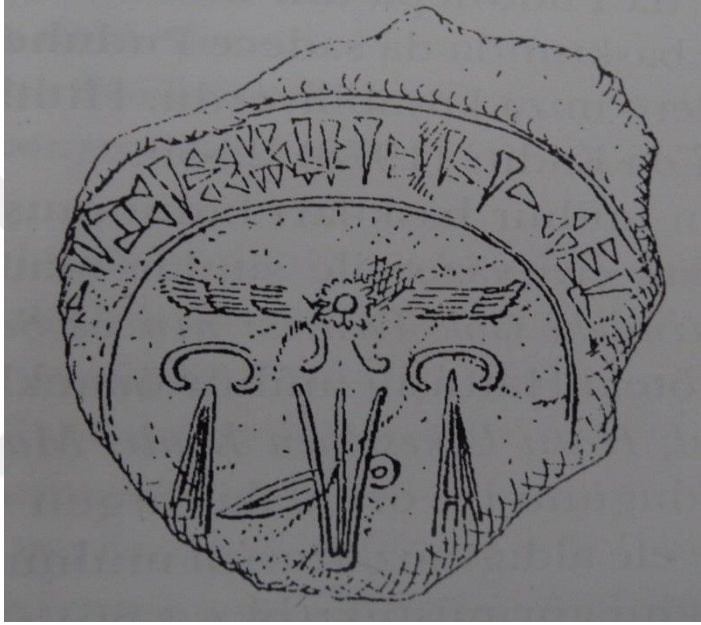
- SAVAŞ, Özkan Savaş. “Kizzuwatnalı Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa'nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı”, In: *La Cilicie:espaces et pouvoirs locaux (Ile millénaire av. J.-C. – IVe siècle ap. J.-C.)*. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 2-5 novembre 1999. Istanbul:Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, 2001. ss. 95-114.
- TAŞ, İlknur. “Hitit Kralı IV.Tudhaliya'nın Suriye Politikası”, 38. *İCANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, Eylül 2007, Ankara, Cilt: VI, Ankara 2012, ss. 3029-3038.
- ÜNAL, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi, No:7 Altan Mat., İstanbul, 2002.
- ÜNAL, Ahmet. “Eski Anadolu’da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa”, *İdol- Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 24, Ocak- Şubat- Mart 2005, ss. 5-15.
- ÜNAL, Ahmet. “Hititlerde Ölülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler”, *Anadolu(Anatolia)*, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi/Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı: 19, 1975, ss. 165-173.
- ÜNAL, Ahmet. *Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, No: 343, Ankara, 1983.
- ÜNAL, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları Eski Anadolu Uygarlığı Dizisi: 12, Kanaat Mat., İstanbul, 2005.
- PULLU, Selim. *Geç Hitit (Tabal) Krallıkları*, Kocatepe Akademi Yayınları, Afyonkarahisar, 2013.
- YAĞCI, Remzi. "V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Hitit Arkeolojisinde Kizzuwatna'nın Rolü", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 02-08 Eylül, 2002, Çorum, ss.747-755.
- YİĞİT, Turgut, “Hitit Krallığı’nda Veliahdın Belirlenmesi Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 34, 2003, ss. 141-147

- YİĞİT, Turgut. “Eski Anadolu Kentlerinden Luhuzatia/ Lawazantiya’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Belleten*, Cilt: LXI, Sayı: 230, Nisan 1997, ss. 1-14.
- WEGNER, I. “*Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen*”, Cilt: 3, Sayı: 2, Bonsignori, Roma 2002.

LEVHALAR

Levha 1: Kral III. Hattušili'ye Ait Mühür Baskısı

Levha 2: Kral III. Hattuşili'ye ve Kraliçe Puduhepa'ya Ait Mühür Baskısı

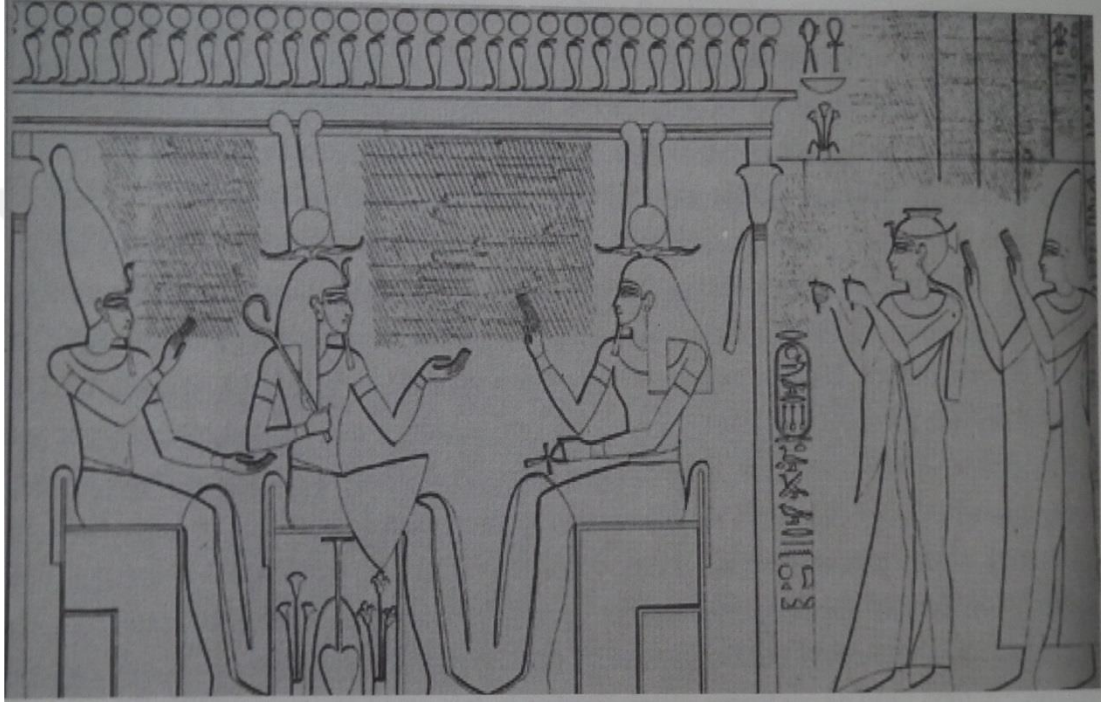
Kaynak: Ekrem Akurgal; Anadolu Kültür Tarihi, 12. Basım, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, No: 67, Ankara 2000, s.101.

Levha 3: 1834'te Texier Tarafından Çizilmiş Yazılıkaya Kabartmaları

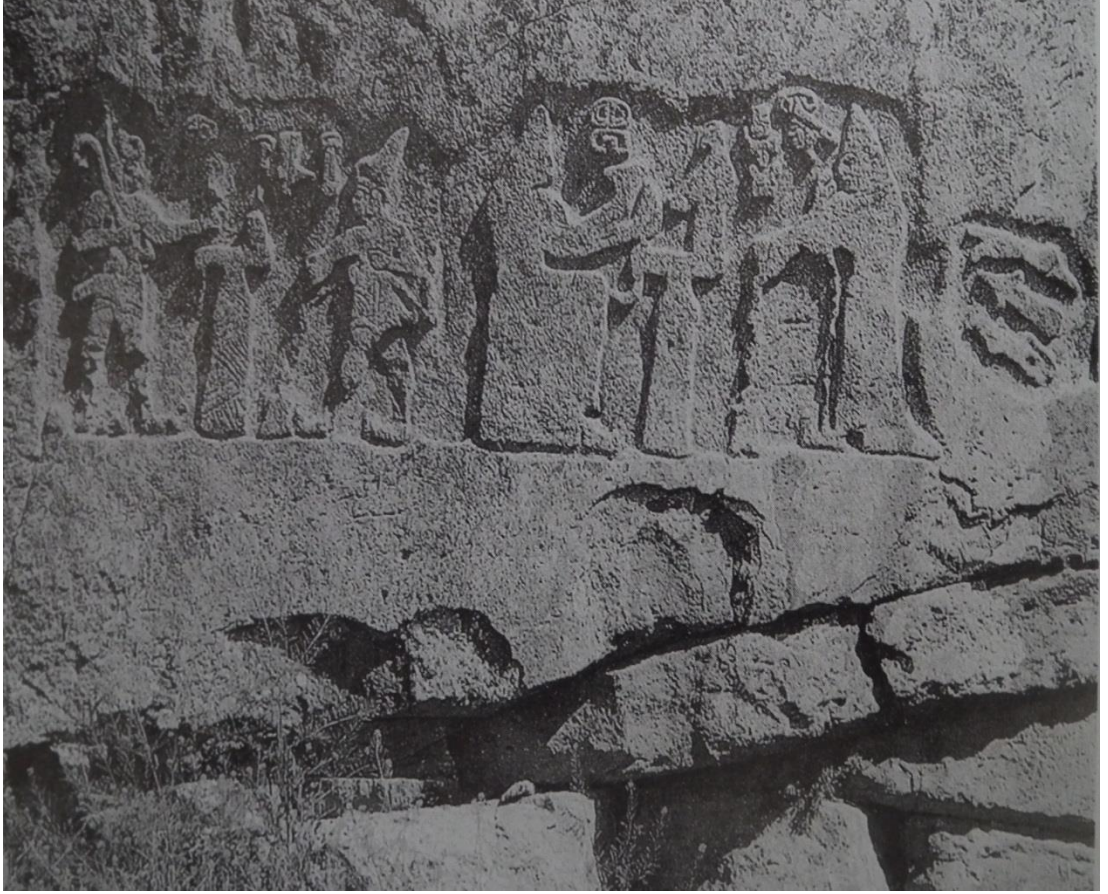
Kaynak: Eric Jean; "Bir Yeniden Doğuşun Tarihçesi: Hitit Uygarlığı", *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, Ed: F. Canpolat, 2. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2002, s.153.

Levha 4: III. Hattuşili'nin Kızını II. Ramses'e Teslim Edişinin Sahnelendiği Abu Simbel Kabartmaları

Kaynak: Ahmet Ünal; *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlığı Dizisi: 12, İstanbul 2005, s.134

Levha 5: Fraktin Kaya Kabartması

III. Hattuşili(M.Ö. 1275-1250). Gök Tanrısı'na eşi Puduhepa ise tanrıça Hepat'a kurbanlık içki sunmaktadır.

Kaynak: Ekrem Akurgal; Anadolu Kültür Tarihi, 12. Basım, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, No: 67, Ankara 2000, s.163.

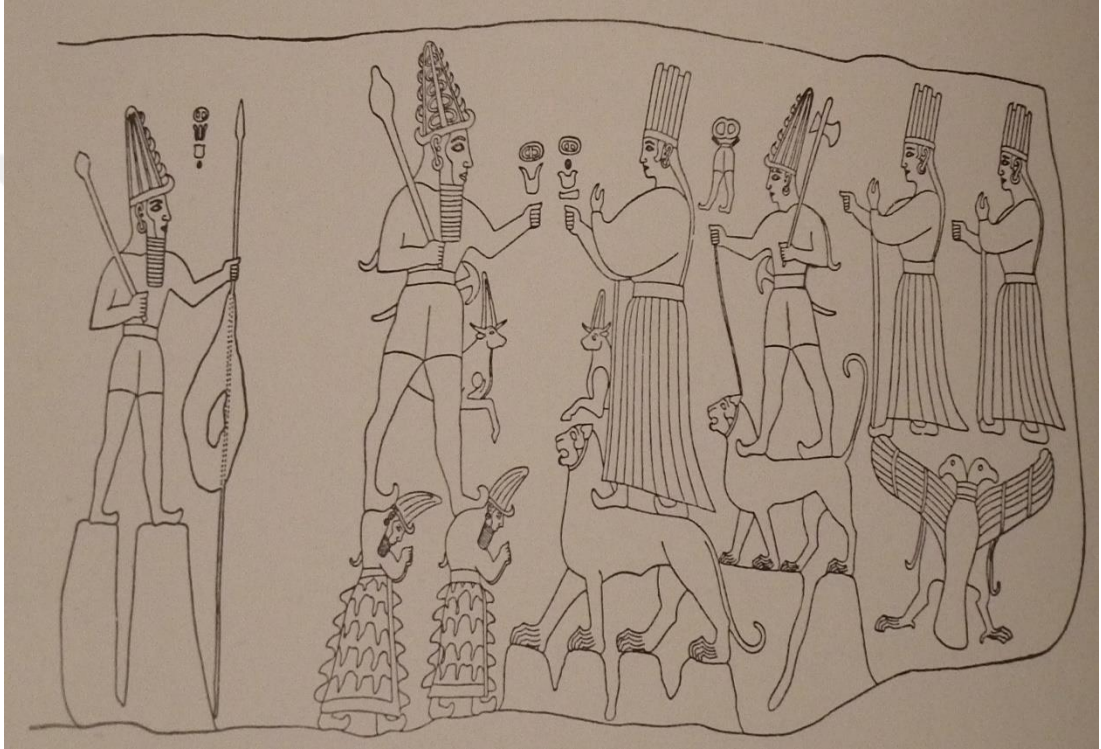
Levha 6: Yazılıkaya Kabartmaları

IV. Tuthaliya Tanrı Sharruma'nın himayesinde resmedilmektedir.

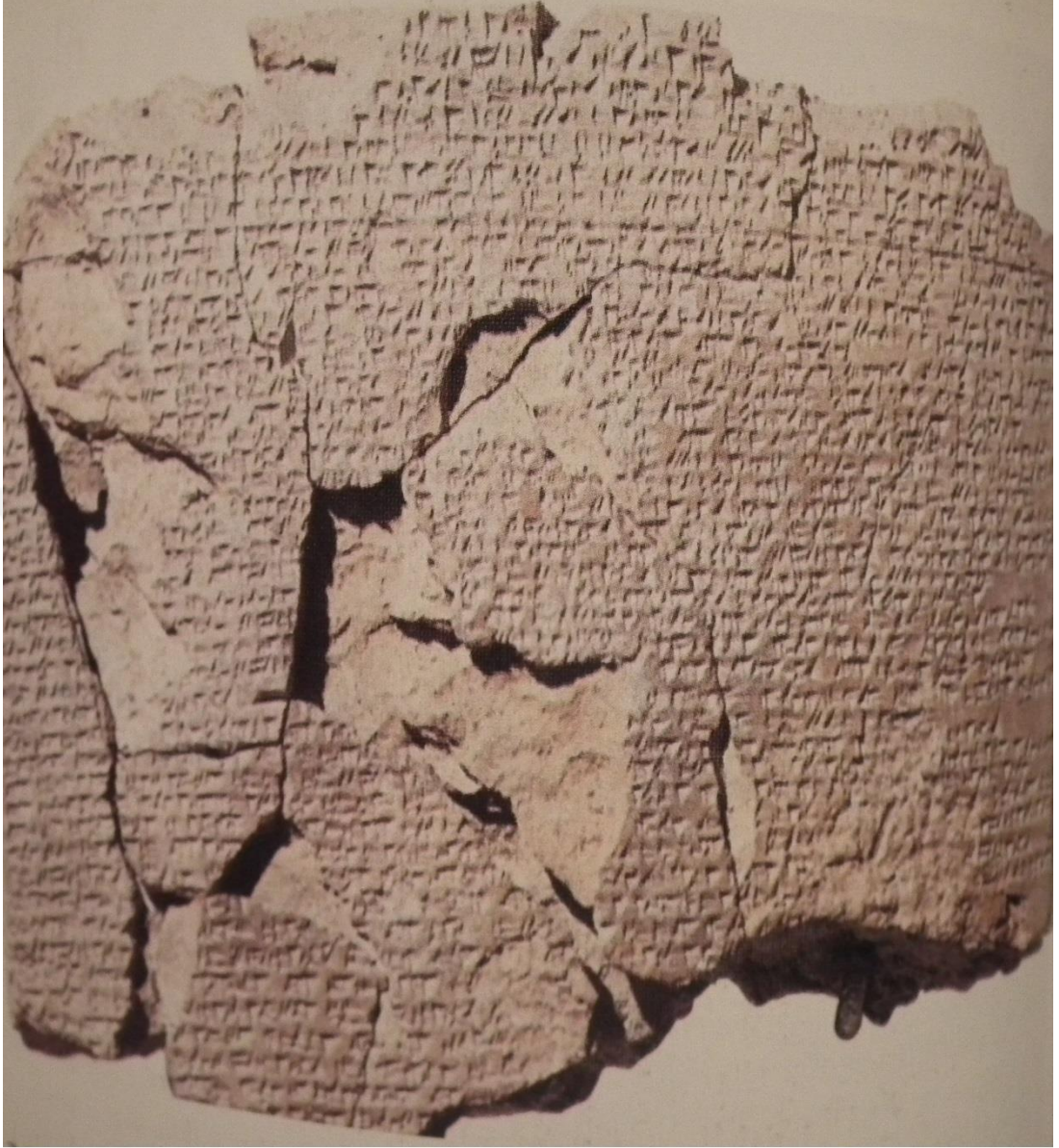
Kaynak: İlhan Akşit; *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Tarih Hazinesi*, Akşit Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul 1982, s.53.

Levha 7: Yazılıkaya Kabartmalarındaki Tanrıların Karşılaşma Sahnesi

Kaynak: İlhan Akşit; *Anadolu Uygarlıkları ve Türkiye'nin Tarih Hazinesi*, Akşit Kültür ve Turizm Yayınları, İstanbul 1982, s.52.

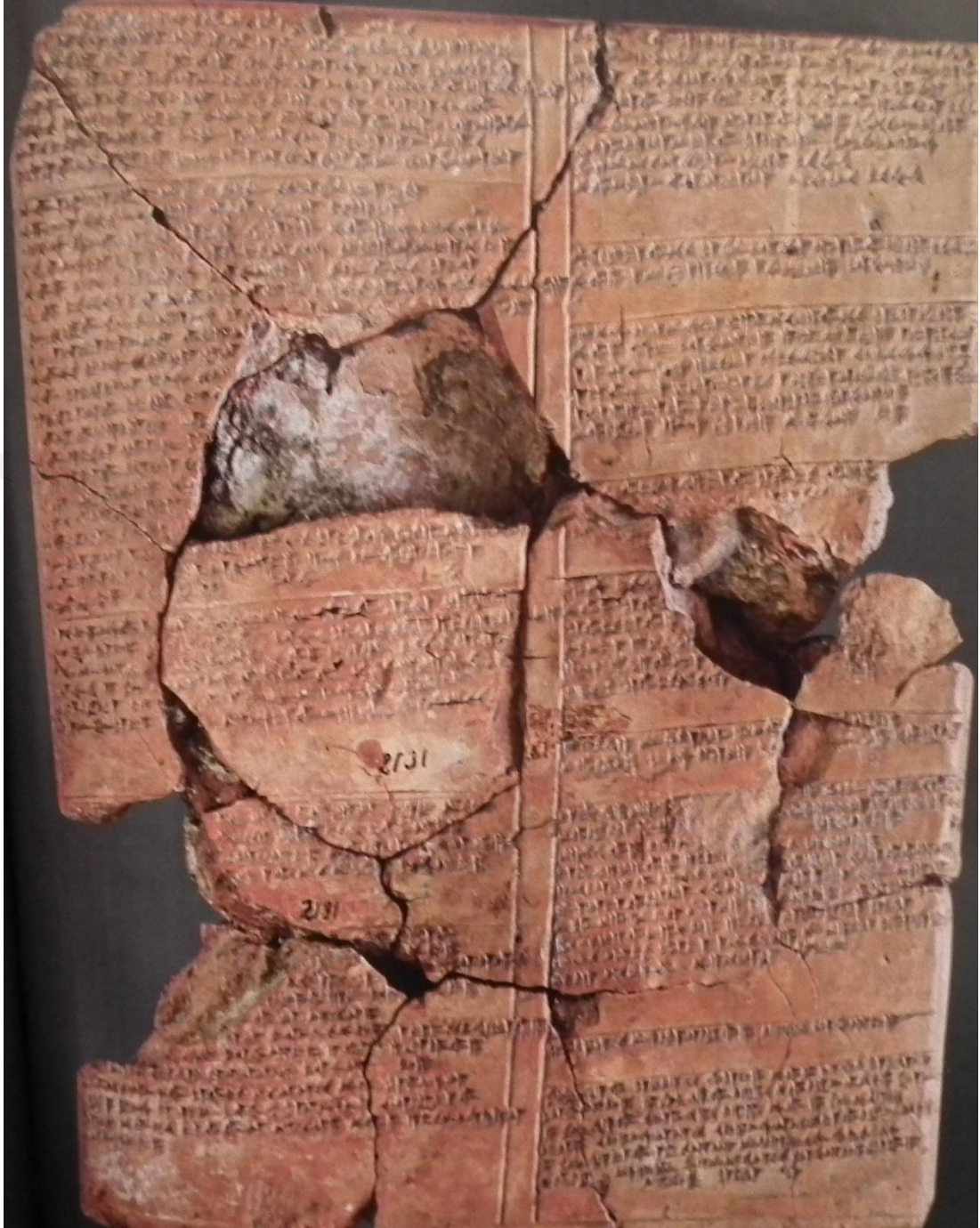
Levha 8: Kadeş Barış Anlaşmasının Kopyası

İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Kaynak: Meltem Doğan Alparslan, “Hititler’de Kadın”, Aktüel Arkeoloji, Sayı: 32, 2013, s.79.

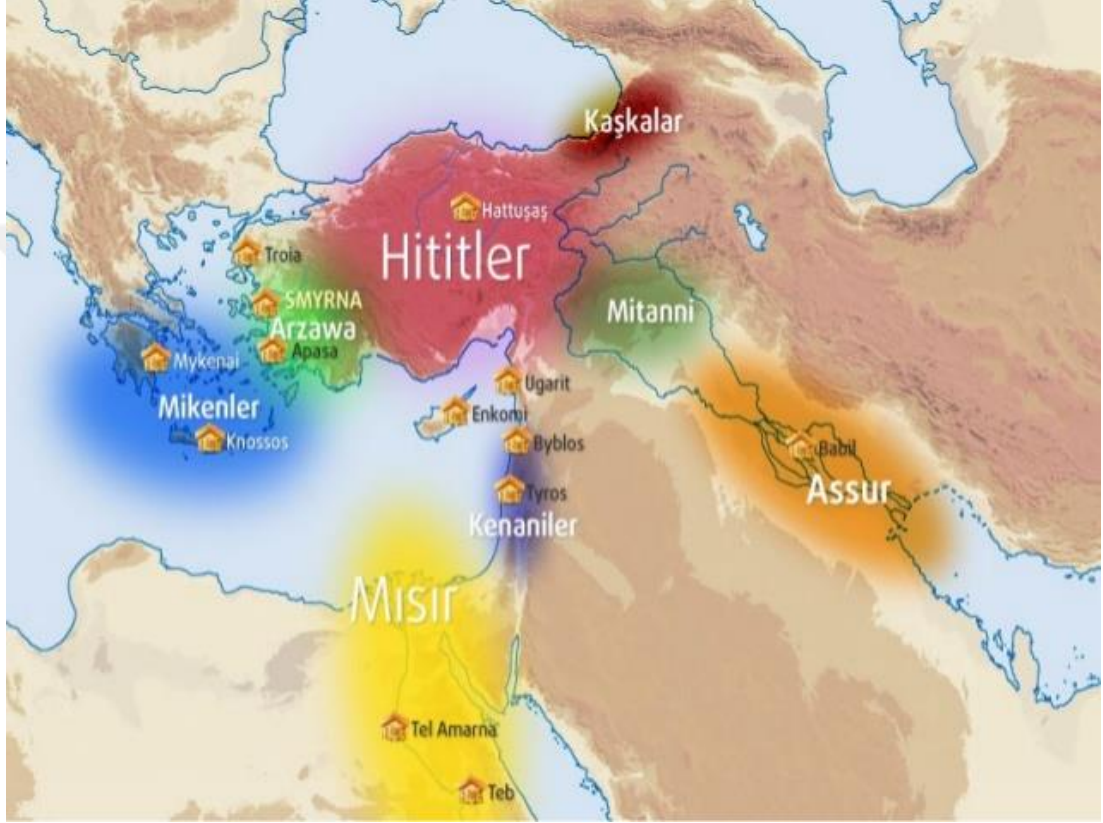
Levha 9: Puduhepa Dönemine Ait Mahkeme Tutanağı

Kraliçe Puduhepa tarafından GAL.^{DU} ve babası Ukkura'ya açılan davayı anlatan mahkeme tutanağı. M.Ö. 13. yy ortası. İstanbul Arkeoloji Müzesi.

Kaynak: Meltem Doğan Alparslan, "Hititler'de Kadın", Aktüel Arkeoloji, Sayı:32, 2013, s.73.

Harita 1

Kaynak: <http://www.tarihci.org/2018/04/ilkcag-uygarliklarinda-ilkler.html>

Harita 2

Kaynak: https://auzefalmsstorage.blob.core.windows.net/auzefcontent/ders1/anadolunun_tarihi_cografyasi/7/index.html